

МОЛОДНЯК

5/16

46576

12

З М І С Т

Поезії: Ада Негрі, В. Еллан (Блакитний), М. Шульга-Шульженко, С. Голованівський, А. Олійник, М. Гаско.

Проза: Л. Скрипник—Будинок примусових праць (повість); Цішка Гартни—Проводи (оповідання); Павло Нечай—Чесність з собою, Секрет декохту (оповідання); О. Кундзіч—Дідусь (новела).

1928
22/12

Статті: Г. Овчаров—Про матеріал; З. Д.—Цішка Гартни (двадцять років літературної діяльності); В. Кузьмич—Перший з'їзд Білоруської Асоціації Пролетарських Письменників; Г. Поль—Нова німецька проза.

Літературно-мистецька хроніка.

Бібліографія.

Г Р У Д Е Н Ь

Ц К Л К С М У

ХАРКІВ
1928

Ціна 50 коп.

Журнал продають по всіх книгарнях
видавництв та кіосках Контрагентства
» » » Друку на Україні » » »

7316

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

А. Александровіч (Білорусь), Багмут І., Барашка Іл. (Білорусь), Басок В. (м. Глухів), Бойко І., Влизько О., Вухналь Ю., Галь Церво (Польща), Гаско М., Голуб Ф., Гончаренко Ів. (Лубні), Голота Петро, Гордієнко Дм., Гримайло Я., Даниман Б., Десняк В., Строменко В. (Дієв Марко) (Запоріжжя), Донченко Олесь, Дубовик М. (м. Дніпропетровське), Дукин М., Дудар Ал. (Білорусь), Заліський П., Зарва І., Затонський В., Ірчан М. (Вінніпег), Клоччя Ан., Коваленко Б. (Київ), Косарик-Коваленко Дм., Ковтун Ів., Кожушний Марко, Конторин О., Корнійчук О., Коряк В., Кузьмич В., Кундзіч Олексій, Кулик Ів., Кириленко Ів., Ладен О., Лакиза П., Лимар В., Ліberman Д. (Стара Бухара), Масенко Терень, Мотузка М., Момот Ів., Новіков Г. (Кривий-Ріг), Новицький М., Овчаров Г., Озерний Т., Олійник А. (м. Конотоп), Палівець Ів. (Кремінчук), Первомайський Леонід, Пуччето Макароні, Радченко П., Рудерман М. (Москва), Сидоров А., Скрипник Л. (Сталіно), Скрипник М., Смілянський Л., Таран Ф., Тарновський М. (Нью-Йорк), Теодор Орисіо, Толкачов П. (Азербайджан), Усенко Пав., Шевченко Ів., Шеремет М., Шульга-Шульженко М. (Умань), Хвиля Андр., Худяк В. (Донбас), Філіпов О., Фомин Євген (Херсон), Фурер В., Юринець В.

МОЛОДНЯК

КНИЖКА ПЕРША—СІЧЕНЬ 1928

ЗМІСТ. Поезії: Є. Фомин, Ю. Дубков, М. Шеремет, Д. Чепурний, А. Павлюк, Я. Гримайло, М. Гаско, Я. Купала, А. Гарун, Б. Павлівський. **Проза:** Л. Скрипник—Двісті п'ятдесят перша верства; О. Кундзіч—Де-факто (роман); Д. Гордієнко—Зелений флігель (оповідання); А. Клоччя—Одна сторінка (оповідання). **Статті:** Б. Коваленко—Прозаїки першого призиву; Л. Піонтек—Українські письменники в Америці; В. Касіян, Є. Холостенко—По ювілейних виставках Москви; Церво Галь—Течії в творчості молоді Польщі; Ю. Вухналь—Під новий рік (гумореска). Літературно-мистецька хроніка. Бібліографія.

КНИЖКА ДРУГА—ЛЮТИЙ 1928

ЗМІСТ. Поезії: М. Крикун, Б. Павлівський, М. Шеремет, О. Влизько, А. Олійник, Д. Чепурний, У. Дубовка, М. Шульга-Шульженко, В. Мараков. **Проза:** О. Донченко—Золотий павучок (повість); Д. Дельвіг—Водовоз Азик (оповідання); О. Кундзіч—Де-факто (роман); П. Радченко—Мати (оповідання). **Статті:** А. Текучан—Ще раз про наше сьогодні; О. Філіпов—У боротьбі за молодь; Є. Холостенко—Ювілейна виставка художніх творів; Т. Масенко—Білорусь радиська (нарис); Ю. Вухналь—Смерть моя й воскресіння (гумореска); О. Філіпов—Проти „христового походу“ на юнацький кінофільм. Шляхи розвитку української літератури (хроніка диспуту); А. Леїн—За майстерню комсомольської драматургії. Літературно-мистецька хроніка. Бібліографія.

КНИЖКА ТРЕТЯ—БЕРЕЗЕНЬ 1928

ЗМІСТ. Поезії: Д. Гордієнко, І. Гончаренко, Г. Косяченко, О. Влизько, Д. Чепурний, М. Крикун. **Проза:** О. Кундзіч—Де-факто (роман); Л. Скрипник—За ґратами (оповідання); О. Донченко—Золотий павучок (повість); І. Ковтун—Дві зустрічі (оповідання); **Статті:** М. Рудерман—Про „Нову Генерацію“; М. Мотузка—Українська преса під Польщею; Є. Холостенко—Сучасні молоді гравери; Є. Холостенко—Дієго-Рівера. Літературно-мистецька хроніка. Бібліографія.

КНИЖКА ЧЕТВЕРТА—КВІТЕНЬ 1928

ЗМІСТ. Поезії: М. Тарновський. **Проза:** В. Кузьмич—Авіо-спіралі (повість); Д. Гордієнко—Смерть майстра (оповідання); О. Обідний—Індивідуальна обробка (оповідання); Л. Первомайський—В палітурні (оповідання). **Статті:** Г. Овчаров—Винниченкова „Сонячна машина“; О. Філіпов—Про ворогів комсомолу; Ю. Вухналь—Гумореска про гумореску; О. Заратустра—Літературні пародії; О. Очко—Літературні пародії; А. Леїн—Театр „Веселий Пролетар“; Є. Холостенко—Виставка житла в Штутгарті. Літературно-мистецька хроніка. Бібліографія.

КНИЖКА П'ЯТА—ТРАВЕНЬ 1928

ЗМІСТ. Поезії: І. Бойко, М. Дубовик. **Проза:** В. Кузьмич—Авіо-спіралі (повість); М. Дієв (В. Строменко)—Останній граф (оповідання); Л. Скрипник—Ніч етюд. **Статті:** Є. Холостенко—Образотворче мистецтво й маси; Г. Овчаров—Поборник марксистської думки; Ю. Вухналь—З блокнота (гумореска) Єднання культур (подорож українських письменників до Білоруси). Літературно-мистецька хроніка. Бібліографія.

МОЛОДНЯК

76376

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК
О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Ф. ГОЛУБА, П. ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА,
О. КУРГАНОВА, П. УСЕНКА

12
—
(24)

ГРУДЕНЬ 1928. ХАРКІВ

59 68

24409

Бібліографічний опис цього ви-
дання вміщено в „Літопису
Українського Друку“, „Картко-
вому репертуарі“ та інших по-
казниках Української Книжкової
Палати.

Трест „Харків-Друк“.
Друга друкарня
ім. В. Блакитного.

Укрголовалт № 41/ж.
Зам. № 1267—3.000.

ПОЕЗІЇ

АДА НЕГРІ

РОБІТНИК

Навколо мене місто і палади
У перших променях світанку,—
Велике місто, що без перестанку
Невпинно йде на заклик праці.

Зростає гомін, як велична гама,
Згук голосів ясних і невідомих,
Дверима грюк і співи на балконах,
Гудки авто і гуркіт трама.

То людську міць і м'язи тисячами
Скликає труд невпинний і веселий,
Той, що годує і міста, і села,
І кораблі жене морями.

Навколо все прозорим золотом укрила
Ясна усмішка ранкового свята,
Обличчя кожне радістю заллято,
Мов кожне серце має крила.

В той час він йшов могутній і здоровий,
Високе чоло думкою сповите,
І голова піднеслась гордовито,
Бо порив душ не має схову.

Бичача шия, груди як у лева,
Відважний погляд і слова сміливі,
Гаряча кров тече по дужих жилах,—
Завзяття й сили рух крицевий.

Така хода звитяжцю тільки личить,
У сьйві ранку постать наближала,
І в час отой душа моя спитала:
Хіба не він і вождь і керівничий?

В своїй майстерні, що завжди димиться,
Зодягши блузу, як блискучу ризу,
Чи то не він здолав потвор залізу,
Чия душа з вогню і криці?

Хіба не в нім живе гарячий струмень
Бентежних сил, відваги і свободи,
Хіба не він наш хорий вік відродить,
Добу занепаду і стуми?

Щаслива та, що він її кохає,
Що в час, коли робота стомить плечі,
Чека на нього в безтурботний вечір,
З жаданням тих, що щастя знають.

Як для бджоли пахучий цвіт шипшини,
Привабливі цілунки і кохання,
Того, хто знає працю і змагання,
Його кохать, йому принести сина!

І мріяти: вродливий і здоровий,
Міцної раси радісний нащадок,
Що творчий дух від батька взяв на спадок,—
В життя несе красу понови.

Печальних днів занепаду—окраса,
Він по добі сумніву і падіння,
В віках своє продовжить покоління,
Зродить нову і дужу расу.

Відважне плем'я, радісне й красиве,
Міцні сини колишньої неволі
На полі слів вчорашньої неволі,
Під спів новий зберуть свободи жнива.

З італійської перекл. Мар'яна Хмарка

ВАС. ЕЛЛАН (Блакитний)

З РАНИХ ПОЕЗІЙ *)

* * *

Як хвилі вод—мое життя!
В свавільних переливах
Знаходжу я красу буття...
Я досягаю—не досяг...
Не докоряй мене за схили...

1914 р.

ВОРОЖКА

Твоя слава, як бубон гучна,—
Дроботіла смаглява циганка,—
Тобі серце оддасть не одна
Ясноока красуня-панянка...
Ой, щасливий, щасливий юнак—
Саме щастя, й ні крихотки муки...
Оте щастя—така гарна річ—
Позлоти ж бо за правдоньку руки.
Може прийде ще й слава гучна,
Та не згоїться в серденьку ранка—
Прощумує свавільна весна...
В-осени—не заводять веснянки...
Ой, брехала про щастя вона—
Чорноока, прудкая циганка.

Липень 1915 р.

* * *

Наша пісня тільки вільним,
Тільки гордим і завзятим,
Що ланцюг всім людям спільний
Не вагаються порвати..
Лиш тому вінок лавровий
Увінчає горде чоло,
Хто надіне сам терновий,
Щоб порвати чарів коло...
Коло чарів відьом чорних,
Що обмежуть пориви
І на серце млявість горне
У прилив і одлив...

31 березня, 1913 р.

*) Ранні поезії Вас. Еллана-Блакитного друкується
вперше. До друку подала тов. Л. Вовчик.

ВАС. ЕЛЛАН (Блакитний)

МІЙ САД

Не знав блискучих фарб весни
Мій серед міста сад —
Припали пилом ясени,
Трава, лапастії клени
І осокорів ряд.

Я ще не був у тім саду —
Він рідкий і пустий...
Тоді до його я піду,
Красу тужливу в нім знайду,
Як полетять листи...

Вогнем золото-червоних фарб
На сонці він горить,
Мов хтось розкидав цінний скарб...
Проходить лист останній гарт
І з леготом летить.

Про доленьку свою лиху
Хапливо шепотить,
Неначе злодії в льоху,
Неначе хорий на духу,
Що хоче все одкрити.

Мій сад не бачив чар весни,
Не бачив мрійних снів
І лиш співає в-осени
Червоно-жовтий лист кленів
Свій лебединий спів.

Чернігів, 7 жовтня 1913 р.

М. ШУЛЬГА-ШУЛЬЖЕНКО

РІДНИЙ КРАЙ—ГАЛИЧИНА В ЯРМІ

Галичина упала в імлі...
 Я блукаю полями мов тінь
 Вогник серця упав на ріллі,
 І погасла ясна золотінь.
 Я шукаю і кличу—агов!
 Обізвися, людино, прийди!
 Я віддам тобі серце й любов...
 ...Та нікого нема, тільки дим...
 Ти прийди, хоч на хвили, на мить,—
 Рідний край—Галичина в ярмі,—
 Я розкажу, чого так болить
 Наше серце, роздерте в тюрмі.
 Я блукаю, ой, леле, печаль
 Розрубала дороги-путі.
 Тільки плями і кров од меча
 Та образи у нашім житті.
 Розцвітають троянди сумні,
 Тихо сонце на ніч поплавло,
 Сутінь дремле на скибах ланів,
 Чорні скиби покрили чоло.
 Я блукаю і плачу, й кричу—
 Де ви, чулі і щирі мої.
 Степ замовк і нікого не чуть,
 Розшумілись вечірні гаї.
 Випливають обличчя з імлі,
 Бойові мої друзі й брати,
 Що в пориві до сонця ішли
 На fronti!
 Я за ними у мареві дум
 Притулився лицем до землі
 І цілую колосся... бреду
 В червінковій імлі.
 Пізнаю своїх друзів, звияг,
 Колосяться бунтарські серця—
 А на небі розмаяний стяг
 І обличчя мерця.
 Де ж ви, де Усусуси*) мої—
 Червонармії гострий багнет,
 Я повстану і знов на бої
 За країну рабів уперед.
 Степ клекоче в поривах крови
 Глибиною пшениці буя
 І на кожній стеблині в траві
 Вколосилася мука моя.

*) Галицькі січові стрільці.

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

ДРУГОВІ

Ми всі голосимо в знемозі,
Коли спіткає нас печаль...
Та все ж уміємо в дорозі
пронести

помсту

і меча!

— Ми плачемо за днем минулим,
стрілою несемо прокльон,
коли минає

з лютим гулом
очей загублений вогонь.

— Я знаю:

силою граніту
не утримати моря гнів,
бо ж не усім дано любити
привіт

знайомих берегів...
І не усім

огонь любови
у серці пронести дано,
бо є такі,

що тління крови
ховають на глибоке дно.

— Бо є:

не викуті на мури,
не для боїв та перемог—
вони життя своє похмуре
ховають

у холодний льох.
Не клекотять

і не регочуть,
як моря чорна глибина
Їх пароплав

у тінях ночі
спокійним рейсом

обмина...
І на овітраних вітрилах,
де блиска

вимите весло,
Їх шквалом

люто не ломило,
Їх вітром

буйно не несло...
Вони не проклинають спокій,
як ті,

що бурею живуть,
Їм сонце мружить тепле око
і мозок обгортає муть...

— Зігнувши виснажені груди,
вони лиш знають про своє—
Не думають
про те, що буде,
не думають
про те, що є...
Тоді,
забувши клекіт крові,
піднявши свій трухлявий стяг,
живе
поезія
любові,
А не поезія життя!
— Та ми ж
не звикли до спокою—
Нам добре там,
де душить дим...
Ми горимо
—кипінням,
—боєм
і живемо кипінням цим!..
— Ми знаємо:
—згорять надії
і юні очі одцвітуть
— стодзвонний голос занімие,
засніжиться
далека путь.
І там,
де вибухи і грози,
і там,
де тепло наших днів
— ми всі
прокляті—на морозі,
ми всі
прекрасні у вогні...
І навіть силою граніту
не утримати моря гнів,
бо тільки нам
дано любити
привіт
знайомих берегів!..

А. ОЛІЙНИК.

* * *

Далеко, далеко розклав хтось огонь.
Хто ж кине вогню у замети?
Рушницю, сказали мені, запатронь,
Вартуй, ось отут кулемети.

Стою я на варті і вже не плещусь,
Дністро ж цей і так каламута...
Насупилось небо... Ох, бути дощу...
І крила прийдеться згорнути.

Ти що ж це, жартуєш?—я вийшов з води.
Набрав ти піску повні жмені—
Осліпнути страшно—я буду блудить...
Ой, руки у тебе зелені!

Ти кличеш плескатися знов у Дністро?
Ти кличеш розправити крила.
Я вискубу зараз найкраще перо
З його помарнілого тіла.

Ось вискуб, і сів написати листа
З думок—необ'їджених прерій.
А сонячний ранок помалу згаса
І сохнуть слова на папері.

Тираспіль.

БУДИНОК ПРИМУСОВИХ ПРАЦЬ*)

(Записки—повість)

20.

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАПИСКИ, СУПЕРЕЧКИ Й КОХАННЯ

Був вечір тихий і на гранях обривів вечірня зоря розметалась, як тога древнього римлянина. Потім римлянин скинув тогу і ліг у прозоре, серпанкове ліжко і круг нього рівно й фосфорово горіли великі осінні зорі.

Комін. Тіні. Ніч. (Чому в мене майже завжди ніч? Певно тому, що я завжди вночі контролюю свої денні враження і нотую їх у щоденник).

Я знову повертаюся до життя після довгих днів напівмертвого існування. Учора знято з корпусу засуджених „надзвичайне становище“, що були наклали після втечі. Через годину у майстерню вскочив Бравченко. Махав руками, довго й радісно кричав, що „час, час за роботу!“—нарешті всунув мені велику купу дописів і зник.

Свої дописи я вже кінчив. Пізно. Віддаля довго й пронизливо кричали когуги—певно вдруге. Але в камері ще не всі сплять.

Божевільно молиться о. Аркадій, і допитливо й настирливо стежить за кожним його рухом Наріжний.

За довгим столом, як і завжди, Сидір Ілліч, Барнатович і Петренко.

Барнатович теж проглянув дописи і склав їх у папку.

В Сидора Ілліча обличчя радісне й надхнення. Сьогодні він міцно обняв мене і сказав:

— Кінчаю, синку, кінчаю, Володимировичу. Ясно тобі? Ще день, і кресленню кінець! Це—остання частина... Ще тиждень—і машина буде готова! Ех, братішка! Радости, радости скільки! Потім тобі усе розкажу.

У молодого Петренка обличчя зосереджене й теж надхнення. Жовтий хвилястий чуб йому падає на чоло, під очима тоненькі зморшки і тримтяча блакить очей ніжним, замріяним сяйвом ллється на папір.

Петренко серйозний, молодий письменник. Декілька своїх досить гарних оповідань (написаних у Бупрі) він надрукував у різних українських журналах. Одно оповідання було переклали російською мовою і надрукували в російських журналах. Зараз Петренко готує до друку невеличку збірку своїх оповідань. Про це вже повідомили в газетах.

Він—не злодій, але змалку босякує. Як і мій підручний—Петренко не знав ні неньки, ні батька. У Бупрі він—за намагання перейти кордон. Коли його затримали, він вихопив зброю, декілька разів вистрелив (правда, вгору) й кинувся тікати. Його затримали і, „по совокупності статті“ засудили на рік і три місяці.

Петренко говорить:

*) Див. „Молодняк“, № 9, 10, 11—1928 р.

— Ти (ми з ним з першого ж дня знайомства на „ти“) думаєш, я хотів у панську Польщу тікати? Е, ні, братку! Моя мрія була—окіян, Індія, Аргентина, Ямань, Соломонові острови, Африка, Кордільєри,—взагалі увесь світ, увесь світ, увесь широкий, прекрасний світ. Ах, братку! Скільки краси, скільки вражінь, фарб, фарб скільки! І скільки могутності відчуєш у собі після такої мандрівки. Тут тобі не майнрідовщина, ні. Для неї ж я дорослий, досить дорослий... Оці руки—невипещені, оці руки не лише перегортали сторінки книжок Еге. Вони, друже, працювали, викидаючи землю з ровів на земельних працях, вони пухирилися, довбаючи камінь у каменоломнях під Новоросійським. Ці плечі тріщали від вантажу у різних портах республіки, оце тіло мерзло на золотих руднях і пеклося у штольнях Донбасу. Значить—не майнрідовщина тут, а здорове бажання усе бачити і сказати—я людина, а не червяк. Я не повзав на тому лише місці, де народився. Я був скрізь. Бачив я життя різного люду, жив його думками, його горем і радістю. І я маю право писати й говорити про цей люд. Я маю право бути письменником, бо знаю життя не крізь призму гурткову, а крізь дійсність. Я не авантюрист.

І посміхаючись своєю дружньою, прекрасною посмішкою, додав: —Безумовно, суд не мав рації засадити мене сюди, бо в нього свій статут... Але в мене теж свій статут і... через рік, два, нехай п'ять, я таки буду там, де, чорт його забери, завжди літають мої мрії... Всеодно буду... або ж... (підборіддя йому вперто й твердо подавалося наперед і обличчя робилося кремезним і суворим), або на цей раз мене вже пристрелять... бо живий я... не дамся...

Працював над собою Петренко, не шкодуючи ні сили, ні часу. Крім того, що він писав, він вивчав історію, суспільствознавство, географію. У лікарні лежав слабкий на астму в'язень, професор Макаров, і Петренко, віддаючи йому з своїх 17 карбованців заробітку—12,—вчив англійську, німецьку та еспанську мову. Настирливістю своєю та працездатністю цей колишній „босак“ навіть перегнав Барнатовича.

І часто чув я, як Наріжний, байдужий, хорий Наріжний, блискаючи очима, то спалахнувши на мить радісним і співчутливим вогнем, говорив Трубіну, або колишньому поміщику Вішневському:

— Бачите, як і де народжується їхня культура? Ви помітили, як здобувають вони кожную крихту знання своїми беручками, мідними руками, як розбивають вони стіну темряви,—вони, яких ми лише декілька років навіть без лапок називали „нашими меншими братами?“ Подивіться, як вони, навіть тут, у смороді задушливої камери, беруть те, що ми брали у красивих кімнатах, забезпечені матеріяльно, чепурно зодягнені і неголодні. Ах, хіба тут нема краси, могутності? Хіба вам ця сила і грандіозність не нагадає скажений нальот гунів, але гунів двадцятого сторіччя, що з книгами і своєю культурою правлять тризну на димних руїнах нашої гнилої ери?

У мене серце радісно холоде в грудях. Гуни, гуни! Як би хотілося мені пристати до вас... коли б, коли б я був не такий кволий... і мерзенний...

Трубін мовчав...

Вішневський міцно стискував свої аристократичні, тонкі, отруйні губи, змурував очі кольору одшліфованої ямші і насмішковано цідив:

— Па-ан лікар... сів на свого любимого коника... і... і чого він лише не наговорив... Тут вам... і гуни нового ві-і-ку... і руїни гнилої ери... і книга замість меча. Ах, бо-же мій! Невже це ви, докторе, вважаєте за щось серйозне? Невже ви не бачите, що це (він зневажливо кивав головою на Петренка, Сидора Ілліча й Барнатовича) одиниці

в окіяні темряви, дикунства й головотяпства? Хіба не бачите ви, що решта гунів, сотні мільйонів так і залишаються гунами, але ще гіршими, бо гунами древнього світу правив Атілла, ті гунни мали Атіллу, що керував ними і, тримаючи в руках, вів по накресленому шляху... А гунни сучасного не мають навіть Атілли... нікого не мають, крім купки зажерливих і бездарних узурпаторів, каторжників, мародерів, що ведуть ці мільйони на загибель? Да, да—гунни залишилися гунами і не культуру вони здобувають, а їжу, „жратву“ (пробачте, будь ласка, за вираз), їжу, жінок, дикі, варварські насолоди... і не з книгою і культурою рвуться ці гунни до „майбутнього світлого“, правлячи дикунський танок на загаслих руїнах „гнилої ери“,—вогнем, мечем і грубою силою руйнують і толочать вони все прекрасне, корисне, могутнє, що будувалося віками, на чому генії висувували свої мізки і на жертвеники чому клалося тисячі синів. Усе толочиться варварськими чобітьми ради дикунської насолоди мільйонів цих гунів і перекрученої примхи тієї зажерливої й хитрої купки узурпаторів, що агітує цих псів на прекрасне й величне...

...І ніякої мови про якусь там „нову культуру“ не може й бути, пане докторе. Своєї культури в цих варварів немає. Чуєте, докторе? Немає, немає, немає. Бо культура будується тисячоліттями і не шукайте її там, де кров. Да! Лише на ниві розуму, генію й миру виростає культура, і не закривавленими руками вона будується, і не купкою розбещених узурпаторів, що добиваються лише влади й розкоши для себе і своїх, навіть найбільш люблять пахощі крови. Ні, культуру будують лише вибрані, помічені перстом. Природжені істоти, вищі істоти. Ось...

...Немає в них, у цих „гунів нової ери“, своєї культури. Оттакі ось одиниці (знову зневажливий кивок на стіл). Пережовують на-аше, беруть на-ашу культуру, читають письменників, яких виховали ми, знають вчених, які вийшли з нашої класи. А решта—мільйони варварів, культури не мають, вона не потрібна їм, бо розруйнувати що-небудь можна й без культури, вони, ці мільйони, плюють і довго вони ще плюватимуть на міцний розум і культуру. І тому—брудних, темних, некультурних—їх буде розчавлено, їх задуть, цих варварів... і це—природньо. Хіба не виживали лише великокультурні нації?... І хіба, на наших очах, не гинуть безславно цілі, колись великі, але некультурні раси й племена? І хоч би... негри... індійці... Да-с, докторе...

...Ваших гунів, як черв'яків, розчавить нога історії і від них не залишиться сліду... І навіть діти минулого не знатимуть, що колись кровожадні орди правили танок поміж трупів і вогню. Безславний кінець вапих гунів... Ні кроку вони не зроблять без знання й культури.

Це говорив поміщик Вишневський. Культурний Вишневський, що в дев'ятнадцятому році власними, випещеними руками поров селян, поров як кат, до нестями, до м'яса, ввесь оббризканий кров'ю, божевільний від неї. Говорив Вишневський, на суді якого вісімдесят селян були свідками проти нього і якого „кровожадна, розбещена купка узурпаторів“ усе ж помилювала і розстріл замінила вісьмома роками.

Наріжний спалахнув:

— Неправда!.. Да, пане (злий натиск на „пане“), неправда! Коротенький приклад: наша камера. А-ну, скільки мешканців її рвуться до нового, невідомого і прекрасного? Слухайте—Барнатович, Довголюк, Сидір Ілліч, Петренко...—четверо... я не кажу про тих, що дуже мало і півсвідомо беруть участь у будівництві своєї культури... Але чет-т-ве-ро в одній тю-рем-ній (наголос на тюремній) камері. Га? А-ну, візьміть камеру старого часу? Ось вам цифри. Четвер-о-о! Чуєте? Цифри. Холодні, але жи-ві. І хіба не танцюють ці цифри на руїнах нашої

культури? Га? І хіба ці гуни не мають вже своїх інженерів, лікарів? Га? Близькозорий ви, пане Вишневський! А-ну, придивіться! Чи не росте з кожним днем письменність і культурність цих „кровожадних хамів“?

Вишневський повертається до стінки. Холодно:

— Пан лікар цьому радіє?

— Так. Бо завжди приємно бачити, як на гнилі буває свіжа й мугутня зеленина...

Але зараз же обличчя йому робиться розгублене, тоскне, лікар якось зщулюється і шепоче зсохлими губами:—і важко відчувати..., що гниля..., ти... сам... ти... хоч і не хочеш ним бути... хоч і до болю бажаєш сам бути зелениною... але... є суворий... невимовний закон природи: що було рослиною—стане гноем... Я ж уже відбув свій вік, прорісши непомітною і зайвою рослиною...

— Ага... злорадно мимрить пан Вишневський,—що, дошкулило?...

Лікар обурено:

— Ви—тупа, обмежена людина. Вами керує лише гонор!.. Але це ще гірш за перегній, бо на ньому навіть бадилля не виросте. Гола толока буде... яку певно відведуть для кошари майбутнім вівцям... Де вони, вівці, молотимуться, жуватимуть жуйку й залишатимуть кал...

Обурено Вишневський (і в тон йому Ляшенко):

— Ви психопат. Справді, чого можна чекати від наркомана!

Тоді Наріжний натягає на себе ковдру й очі йому болізно й тоскно встромляються в стелю.

Трубін осторонь тихо всміхається і жоден м'яз на його обличчі не виказує,—чийого боку він тримається.

А може—нічийого?

І дійсно,—чий бік у культурній суперечці може взяти Князь,—аферист, картюжник, хоч би й переписьменний і найосвіченіший?

І Трубін лише мовчав...

... Це дуже нервувало Наріжного. Він обвинувачував Трубіна за те, що в нього (цеб-то у Трубіна) „лисяча нагура“ і Трубін міг би більше сказати, що він більше знає, ніж удає—а це кепсько.

На це Трубін, скептично й тонко всміхаючись, говорив:

— Може... може й більше знаю... Але ви всі мені смішні... І ті, що роздираються за нове (цеб-то ви—Наріжний), і ті—що за старе... Тому смішні, що усі ви—зламані крила вітряків. Наріжний,—коли ви відчуваєте силу на боці „гунів“, нащо ви розпинаєтесь перед Вишневським і К-о? А коли сила гунів, то хіба „смена“ Вишневських зупинить крок гунів? Або навпаки,—коли все залишається, як і було,—ви, ви що докладаєте?

Вишневський:

— Ну, це ви вже дико, грубо... і... якось чудернацько підходите... Значить, по-вашому... усе тоді—ніщо?

Трубін мовчав... Курив і сміявся.

— Усе — „що“!.. А ось ви—і Наріжні, і Вишневські—ніщо... Бо ви одиниці, що... википіли сами в собі...

— Фу-у... Грубо... А ви... дуже... „опростились“... По-вашому, лише сила має можливість критикувати, переінакшувати? Грубо й дуже спрощено... як і сам ви...

— Що ж... „битіє визначає“... і т. д. Д-да... сила... А в тім... я ще й цього не знаю... Я нічого не знаю... Я не менш за вас люблю почухати язика, але „чухання“ це за щось серйозне не вважаю... Ви ж — уважаєте... Ось у чому наша різниця...

А Петренко працював...

Наріжний спав, штовхав під бік Петьку й говорив:

— Шпани у нас розвелось,—ала! Хоч шибки ними затакай. Ботають, ботають, а ні хріна не зрозуміють. А ти, Петько?

— Як пешка. Теж—ні бе, ні ме.

Галайда з легким сумом казав:

— Банок би їм усипати штук двадцять—вибили б з них культуру. Ех, шкода, що ніяк не можна тут банок рубануги.

Рижий, що в слідчому корпусі досить таки „наївся банок“, нахабно й виразно ляпав себе по „нецензурному місці“ й говорив:

— На тобі банок, фь-ю-ю!

Галайда злісно, але покірливо ковтав образу й думав:

— Я б тобі, лярво, у слідчому всю шкуру спустив...

Потім Коржик вихоплював торбинку з доміно і починалася довга гра.

Іноді грали у 66,—сперечались, лаялись, шахраювали, але безкорисно, штуки ради.

А частіш присовувались до коміна й заводили довгі казки, чи нахабні анекдоти, де обов'язково фігурували салдати, уркагани, старі барини, чорти й карти.

Суперечка „культурних“ забувалася і була вона для решти „осередку“ темна, як китайська грамота.

Майже не чув її і сам Петренко, і розпалений, блідий, з легким рум'янцем втоми на щоках, він настирливо і рвучко продовжував свою працю.

... Учора якесь видавництво повернуло Петренкові його рукописи. Зблід. Правою рукою куйовджив волосся. Вуста міцно стиснув. Потім долонею по рукописах...

— Надрукують! Тричі обробив, переінакшив, місцями наново переробив... не прийняли... Добре. Учетверте сяду. Уп'яте! Десять разів опрацюю, переінакшу, дороблю,—а на-а-адру-кують! Примушу!!

Вперто викреслилися гостро відшліфовані щелепи. Сів за працю. Невідомо коли заснув. Знаю лише, коли я прокинувся, сидів Петренко знову за роботою і лице було свіже й напружене. Ні сліда безсонної ночі.

Але останнього часу Петренко теж ходить замріяний і роздумливий.

Здається мені—щось має. Щось інше, крім праці, бентежить його збаламучену, буйну натуру.

* * *

День.

Ден-нь-нь! День-нь-нь!

У туман—дванадцять довгих, мідяних ударів...

За вікном чвакають чоботи вартового.

Князь (розминаючи довгими пальцями цигарку):

— Барнатович... скажіть мені... ви вірите у корисність вашої праці?

Павза. Полковник густо сміється і кричить з свого кутка:

— Гра в салдатики, гра в салдатики! Ха-ха-ха!

Князь сухо говорить:

— Ляшенко, здається, вважає себе за виховану людину? Коли так, то негоже встригати в чужу розмову.

Ляшенко червоніє від лоба до потилиці й баньки йому наливаються кров'ю.

Барнатович відповідає рівним своїм голосом:

— Мені здається, що так—праця моя піде на користь... Я ненавиджу тюрму... для того ж, щоб змінити її, треба зробити культурними всіх в'язнів...

Князь тихо, сливе безгучно, сміється:

— Знаєте коли зникне тюрма? Принаймні — через двісті-триста років... Вірніш — не зникне, а прийме може інші форми. Коли ж вона зовсім скапсується, це... ще... дуже темна історія... І ви працюєте для цього майбутнього? Ха-ха-ха!

— Так, я працюю для цього майбутнього... роздільно й чітко говорить Барнатович. Трубін голосно регоче:

— Ви або педант, синій чулок, або фарисей, або... або вам нудно і ви працюєте в клубі, бажаючи заглушити вашу нудьгу і неспокій душевний.

Кивок:

— Так... і це — правда... Мені душно, нудно, і я шукаю свіжого повітря. Соромитись тут нічого... Так. Я боюся тут зійти з глузду від цих стін, ґратів і неволі, і я шукаю забуття і знаходжу його в громадській роботі. Але, Трубін, ви певно, не зрозумієте цього. Я був колись... комуністом... Я вірив у новий світ. Несподівано я зробив злочин, і цей злочин я зробив тому, що був більш людиною, ніж комуністом, і людиною малокультурною, нестриманою... Мене посадили сюди... Я став в'язнем і в мене відібрали партквиток... Але мою віру в себе ніхто не може відібрати... Ось чому я твердо упевнений, що й Бупр буде розруйновано, і мені робиться легше, коли я подумаю, що в це діло і я вклав свою частку.

Трубін довго розкурює свою цигарку й нарешті говорить:

— Ви льодяний мрійник, Барнатовичу! Раніш я вважав вас просто за педанта й підлизу-мораліста. Тепер, бачу, помилявся...

Павза.

Князь:

— Барнатовичу, ви бачили коли-небудь, як грають у „попа“? Ні? Шкода. Так ось, — декілька ідіотів стають кругом. Один ховає голову у коліна „попові“ і кладе руку на зад, чи спину.. І ось решта ідіотів починає лупцювати по цій долоні... Лупцюють, доки „сповідач“ не вгадає, хто іменню вдарив... Долоня вкривається кривавими пухирями, потому червоніє, надалі робиться чорною... А його все лупцюють, а його все криють. Після гри — тиждень рука на перев'язі — спухла, синя. А подивились би ви, з якою насолодою лупцюють ці бовдури один одного, які радісно-хижі їхні обличчя!.. Вони знають, що жертві боляче, що жертва мало не реве (мовчки ревуть, як воли) і це дає їм надзвичайну насолоду... Так ось тут — садизм... і дивно ось що: поміж тих, що грають, доводилось мені бачити і таких „урок“, що вчилися у колишніх гімназіях, навіть студентів (є поміж них і такі). Так ось, Барнатовичу, скажіть мені таку річ, — ви хочете, так би мовити, моралізувати вовків... Гм... благое дело, варте пошани... Але... гм... гм... але куди ви „попа“ подінете?..

Тиха й упевнена відповідь:

— А ми його книжечкою... книжечкою його, Трубін.

Мовчання.

Тиша.

Вогонь у коміні дотліває.

Барнатович лежить на своїй койді і дихання йому рівне, ніби сонного.

У Князя очі широко розплющені. Вже роздягнутий, він висовує з-під клітчастої ковдри голову і чи з легким сумом, чи жартом говорить:

— Барнатовичу, ви не спите?

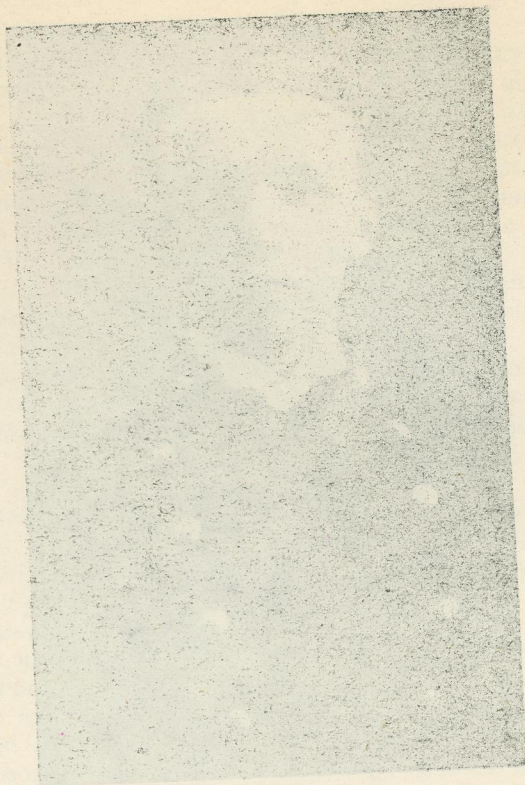
— Ні.

— І все ж ви — щасливий, Барнатовичу. Вашою вірою ви щасливий. Ах, Барнатовичу, ви не знаєте, як важко жити людині без нічого, з самою

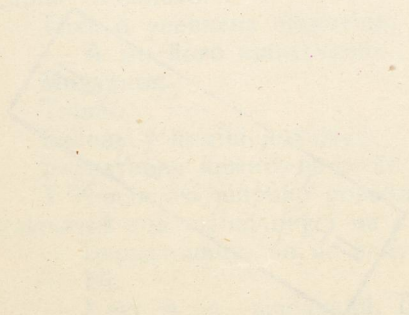

Вас. ЕЛЛАН-БЛАКИТНИЙ
учнем (фот. 1914 р.)

ЦЕНТРАЛЬНА
= НАУКОВО-УЧБОВА =
БІБЛІОТЕКА

RECEIVED
JAN 10 1914

дійсністю... нехотя грузнем у багні та цинізмі... Так іноді хочеться... ну... повірити в щось... хоч у ґрату, наприклад, узяти, зробити ґрату своїм фетишем... Або—ні. У якусь прекрасну, прекрасну, чарівну жінку повірити... якої навіть не бачив ніколи, як лицарі колись, боготворити її, і поклонятися їй усе життя, і думати лише про неї, робити усе лише за-ради неї. Х-ха... це вже занадто... переборщив я. Ні, просто, хоч крихітку, трішечки у щось вірити... навіть... х-ха!—у соціалізм та погібель Бупру... як ви?.. Ах, Барнатовичу, як іноді хочеться до болю, щоб повернулася та віра, яку мав я колись... У далекі, молоді й химерно-прозорі роки. Так легко вірилось у все... Вірилось легко, було легко... Тяжко буває часами, Барнатовичу. Ось і життя проходить, уже під сорок мені і все допитливіш і допитливіш якийсь невидимий голос шепоче мені: „Що ж у тебе є? З чим же ти залишився?“. А відповісти йому, цьому голосові, нічого. Розумієте? Зовсім нічого. Був „женевим актором“, грав різні ролі... і все нудніш і нудніш жити без натяку на якусь віру, без нічого... Д-да... У ґрату—і то не вадило б повірити...

Після довгого мовчання:

— Х-ха! Я, звичайно, пожартував, Барнатовичу! Дурниця. Усе так просто навкруги, так порожньо і так ясно, що навіть вірити ні ввіщо... і не хочеться. Я зараз грав ролю трагіка... Нудно зробилось, ну й чому б не поакторствувати зайвий раз? Не звикати до цього, ха-ха!

Не розплінуючи очей, Барнатович відповів:

— Ні, Трубін, ви не жартували... і не грали ролі трагіка. Вам справді хочеться, хочеться у щось вірити, ви б навіть у соціалізм повірили, коли б мали якусь класу. Але ви навіть і в ґрату не повірите, бо ваше життя згоріло, воно позаду вас, ви мрець, а мерці віри не можуть мати... Чуєте, Трубін?

Лікар Наріжний підвівся і як луна сказав:

— Вони... порожнеча... і хоч би мали віру—їхня віра нікому непотрібна і теж мертва... Пробачте, товариші, будь ласка, що встряв у вашу цікаву розмову.

Тоді Трубін розсердився і крикнув:

— Ви, Барнатовичу,—пень! Пень! Ви, як попка затямили одне, а сам ви—машина, і людського в вас немає нічого! Чорт з вами! І все ж я жартував. Да, да, жартував, акторствував з нудьги. Я плювати хотів на різні віри. Переріс я все. Вірю лише в себе. І я сам—віра, світ, сонце, усе—я. Я не дитина і не мрійник, щоб сумувати за загубленою вірою, якої навіть ніколи не мав. Я не хлоп'я, щоб шукати чого немає. Ясно вам?

— Штернеріянствує—посміхнувся Наріжний.

— Ша, інтілігюзія!—ображено скрикнув Коза, якого збудили суперечкою.

Князь штучно позіхнув і відвернувся до стіни. Але я встиг помітити, що на щоках йому виступили червоні плями... А потім знову: знову тиша, за вікном—ніч... звіддала собача брехня, півні—либонь на дві... І — думки...

Вже, певно, тижнів півтора не бачив я Тані. Не бачив її—живу, дійсну. Образ же її, невгомно, кожного разу, скрізь, скрізь переслідував мене.

Часто запліюшував я очі, бачив її. Стояла, всміхалася, тонке обличчя з сумом дивилось на мене, як тоді... на зібранні, коли спитала—чи люблю Поліну.

І тоді знову невидима рука до болю стиснула серце, але біль цей був уже приємний якийсь, солодкий і в розпач він не кидав.

Лише настирливо, майже не відстаючи від унутрішнього мого „я“, щось запитливо кричало у вуха:

— Любить?

— Так, любить, любить, любить!—відповідав я.

— Але ж той, другий!—знову кричало.

Я (злісно):

— Та де він? Де? Де? Я не знаю його. Не бачив. Нарешті, я не хочу його зовсім знати. Тоня любить мене, мене, мене!

— Тоді ж, навіщо ця гра? Навіщо це мовчання?

... І, коли я дійшов до висновку, зробилось мені якось гірко й неприємно:

— Тоня—жінка. Перша вона не зможе мені сказати про своє кохання. Це приниженість, умовність вікова. Тут—рабство, тут віками вихована „жіноча гідність“. Я—в'язень. Я теж не можу вільній людині розповісти про своє кохання... І тут нащадок рабства...

І ми мовчимо...

... Скочив. Бігав з кутка в куток і думав:

— Але ж я люблю її... Я по-справжньому люблю її, бо ради неї, лише забачивши її, я забув „ту“, я зрозумів, що „та“ мені чужа, що її я не любив і те кохання—якесь життєве, сумне непорозуміння... Що ж мені залишається, коли й Тоня відвернулась від мене?

Шепотів:

— Тоню, Тоню...

І... бачив зажурені, сині очі Поліни. Такі повні чекання очі, дитячі, прості. Зробилось ніяково. Бупр... я—в'язень... Тоня... кохання... Поліна—кохання. Це в Бупрі. Ну, так—у Бупрі. За ґратами... Чи думав я, коли йшов сюди, що й тут життя, кохання, горе й радощі? Звичайне людське життя. Що за кара! Сон? Ні—дійсність...

... А очі дивилися прохаюче... такі блакитні, зажурені... Дивились чекали... ласки... співчуття...

Ні.

Більш усього я не бажав зустрічі з Поліною.

Нехай потім, колись, але не зараз. Бо що зможу їй дати я зараз—я, розмиканий, спантеличений, в додаток закоханий...

Лютував на себе.

— Тьфу! До чого ми кохаємо лише себе, і до чого наше власне відштовхує і відокремлює нас від суспільства. Але ж не всіх? Ні—була відповідь—не всіх.

— Значить—мене і більшість подібних? Так.

Знову вставав, бігав, кидався з кутка в куток. Хотілось бути „на-людиною“, викинути з себе все те, що перешкоджало цілком віддатися суспільству і... і відчував, що я—людина і що занадто багато в мені простого, людського...

І губилася віра, що пощастить коли-небудь витравити це „занадто людське“.

21.

Ще зранку було погано заховане незадоволення у „верхніх“. Верхні—підслідчі, що чекають пересудження—усього один коридор. На ранковій прогулянці в'язнів було мало. В тих же, що вийшли—на обличчях і в складках брів лежала похмурість.

Прибіг Рижий—захекавшись підвищено скрикнув:

— Лютують, палки-палки.

— Хто?

— Що? Як?

— Підслідчі... Учора дали вечерю з гасом.

— З яким гасом?

— Карасиною... говорю ж вам, з карасиною. У каші карасина. Лютують, як тигри...

І жа за останній час стала справді погана... М'яса сливе не було. Хліб був гливкий, важкий, з остюками. Особливо гостро відчували це підслідчі, але вже й у нас де-хто злісно хуркав:

— Чорти його знають, що за жратва пішла!

Коржик кричав:

— То отой чорт лє, отой захвост (цеб-то завхоз) новий, з пикою гостренькою! Він усе впражняється. Хвактура.

— По шиї йому.

— Еге, даси!

Полковник:

— Ну-ну, не дуже там. По шиї. Бандити, чорт візьми!

Коржик:

— В аблакати до захвоста найнялись, ваше сковородіє? Це з якого часу?

Петька:

— А, відтоді, коли в склад до нього писарем влучив.

— Що-о-о?

— Не кричи, плювати на тебе хотів. Не боюсь пики твоєї червоної, жлоб ти. Чого шухеруєш?*)

— Ні, дурниця—кричали з усіх боків.

— К бісу захвоста!

Гронченко:

— Хлопці! Чого ото глотку дерти? Корпусного старосту, начальника—і зібрання... Та в газету його.

Коржик:

— Адміністрацію в газету? Так тобі й дадуть!

Рижий призириливо:

— Зібрання, зібрання! Газети! Хе! Дурниця це—буза. Не буде нічого. Плюнуть на нас та й усе.

Галайда люто сплюнув. Кулаками в груди:

— Ех, ітіть твою і навиворот. На ніведь блатняк зводиться. Нема вже блатняка справжнього. Раніш би—тубон**) у двері, у вікна. Ех. Бунт би! А зараз—зібрання. Газетки. Тьфу, перо***) у груди лише залишилось встромити, щоб не дивитися на це жлобство.

Коза аж заверещав:

— Тубон! Тубон!!

Петренко насмішкувато:

— А після тубонів отакі ось горлотяпи, як Коза й Галайда, ховались, а інші отримували кулі та нагаї. Це в старі часи. А зараз карцерне становище, ні, братки. Не так усе робиться. Плюньте, хлопці, не слухайте таких дурнів. Зібрання—і на зібранні „тубон“. Оце й я розумію!

Палій Павло засміявся:

— А на зібранні, як барани, мовчатимемо? Лише-но забачимо начальника і того ж самого захвоста, як гаєчка нам заслабить.

— Кому?

— В самого в тебе заслабить!

*) Шухерувати—кричати, гомоніти.

**) Тубон—колотнеча, посвисти, гомін. Інакше—обструкція.

***) Перо—ніж.

— Затулись!

У двері зазирнув злий, розкуйовджений Афонькін:

— Тихше, ви там!

Обличчя йому було сіре, і ліве око оздоблене великою гулею-синяком, багровою, з чорними прожилками.

Лише з'явився нелюб-доглядач у такому вигляді, як камера вибухнула скаженим реготом.

Петька вклонився і спитав:

— Що, дяденьку, якийсь „одпущеник“ з слідчого почастивав? На скільки свічок—500? 1000?

Афонькін спалахнув. Дотеп влучив добре—Афонькіна таки справді почастивав звільнений урка, підстерігши його в темному кутку. Видко, добре дошкулив урці Афонькін. З черепа доглядачєвого вилився цілий потік матюків.

— Така ж зануда, як і ти... почастивала... вашу... сволочі. Вішать вас треба. Ще й регочеться, лярва! Цить, бо так і покотиться в мене.

Петька зблід. Стиснув кулаки і зробив крок наперед. Афонькін за наган. Але Петька стояв нерухомий, лише зблід і губи йому смикалися, і дрібно, ледве помітно тримтіло підборіддя.

Галайда вигукнув з-за спини:

— Бий його!..

Але Петька розтулив кулаки і, вислухавши нову гаму матюків, штучно-ввічливо спитав:

— Це що ж, дядюшко, інструкції вам такі давали, як треба з в'язнями говорити?

Афонькін за плече Петьку:

— Ходім!

Петька видер плече. Скрикнув.

— Куди?

— До чергового помічника. У карцер.

— Не підю.

— Ходім.. Застрелю.

Рижий:

— Не по праву.

Голоси з натовпу:

— Сам матюкав.

— Не маєш права.

— Розпорядження є—не смій.

— У кешеню нагана поклади.

— Мовчать! Усіх... як гадів... Мовчать, злодіюки,—постріляю.

Ввійшов Барнатович. Сказав спокійно й твердо:

— Чи не занадто багато ви дозволяєте собі, так би мовити, товаришу (він натиснув на товариша) Афонькін? Вина нашого товариша в тому, що він пожартував з вами. За це ви його обсипали цілим градом матюків, ображали його і в додаток у карцер тягнете. Це—здорово! А мені здається, що в карцер слід було б потягти вас.

Афонькін випустив Петьку й кинувся до Барнатовича:

— Що бовкаєш? Га?

— І ти, і ти, тудить твою, зі мною! Марш і ти зі мною! Я вам покажу, як треба поводитися з адміністрацією. Згною в одиночці. Марш і ти!

— Прошу не тикати! Чуєте, ви?—крикнув Барнатович і вперше за весь час голос йому нервово, і підвищено тримтів. Усе затихло. Великий, могутній витягся Барнатович на весь свій зріст і гордим поглядом свердлив малого, миршавого Афонькіна, який теж перелякано від-

ступив і, дрижачи, стиснув рукоятку нагану.—Ви не маєте права лаятись, тикати на в'язнів. Не за це на вас, негіднику ви, тратять народні гроші. Не для того, щоб ви по-старому „замком по шиї“. Як ви смієте, тюремний щур ви? Вас самого тримають з милости тут на службі, вас, що все життя прослужив цареві, його мурам і його стінам. Ви повинні виховувати в'язнів, чуєте—виховувати!

Але Афонькін вже виправився і заверещав:

— За мною! Марш! Мітингуєте тут! Мовчать мені!!!

Засюрчав.

Камера загула:

— Не роби цього!

— Не дамо хлопців!

Гронченко знервовано:

— Не дамо!

— А-а-а-а! донеслось з коридору.

Барнатович стурбовано повернув голову.

— Хлопці, тихше. Не треба! Не треба! Не робіть цього!

Але його голосу вже не чули. Коли на допомогу Афонькіну прибігли доглядачі і взяли Барнатовича й Петьку, камера ніби сказалась.

Майже всі метушились, ревли, кричали, стукали в трубу, що йшла нагору. Коза махав руками й кричав:

— Утето, що таке? Га? Що утето таке? Ето ж тобі совєцькая власть, а він, як жандар колись. Не допустимо цього!

— Хлопці, він двері на ключ замкнув. Це ж що?

— Засуджених робочих—на ключ? Га? Що ж це?

— Бить двері!

І вже Павло Палій і Маломедів гатили стільцями двері, гатили люто, з вишкиреними зубами, хижі, радісні. Навіть Наріжний підвівся і, доторкнувшись до мене, скрикнув:

— А красиве видовисько, га? Подобається мені цей запал. Відчуваю, що це пахне поганим, а якось буйно зробилось. У цьому моя й біда,—я не можу бути, як кажуть, послідовним...

Стоячи на нарах, розривав груди Петренко:

— Хлопці, не робіть цього. Не треба-а. Не треба! Можна ж якось інакше.

Але верескливо закричав Галайда:

— Братва! Він проти нас! У морду його!

До Петренка підскочило четверо. Хтось з розмаху вдарив його в обличчя. Галайда розмахнувся. У-рли! З обличчя Петренкові—водограєм кров.

Коржик з розмаху кинув у вікно невеличкий стіл. Забреньчали шибки.

Петренко скрикнув:—За що?

І відразу мене ніби обпекло вогнем. Я забачив покривлені дикою злістю бандитські обличчя, що оточили Петренка, щось радісно і приємно кольнуло в груди,—з туману минулого випливали далекі роки і такі ж звірячі обличчя, і я опинився коло Петренка.

Р-р-раз! Галайда полетів униз обличчям і важко застогнав. Другого, миршавого, з типовим злодійським обличчям, волохатого, я збив з ніг стусаном у потилицю і, вже стоячи коло Петренка, кричав:

— Хлопці! Товариші! Киньте-е! Ми зробимо це інакше! Я обіцяю вам, що сьогодні ж ми так натиснемо на Афонькіна, що він просто у карцер із зміни.

Але ні! Людська річка вийшла з берегів. Мене не слухали. Навіть голосу мого було не чути, бо вже гатили в двері в сусідніх камерах, а нагорі в підслідних був справжній тубон.

Скориставши з нагоди, „слідчі“ гатили в двері, вікна, тупотіли, за ґрати рвався дикий поганський свист, глушачи вуха, корпус тримтів від обурених криків.

— Шамовку дайш кращу!

— Геть завхоза!

— Злодіюко!

— На-а-ачальника!

— На-а-а-а-ча-аль-ни-и-и-ка!!!

І тоді відчув я, що це тюрма, „Мертвий дім“, який вплив з туману далекого. Похмурий, чорний геній Достоевського, захована лють в арештантських душах, мур, стіни, туман і знову:

туман, морок,
чорні душі, чорні люди...

Виплив—і сам, як душний туман, чорно поповз по корпусах—розповзся і затулив собою:

„Будинок Примусових Праць № 1“

або

„Виправдім“

(Наш сум і нашу болячку, наше горе й ненависть нашу... і крихту відрядного у цьому горі).

Ревли сусідні камери, гаразд навіть не знаючи, в чому справа, ревли лише б викинути кудись лишки енергії, яку нікуди було подіти.

Ревли тому, що майже в кожного прокинувся прапращур, буйне Запоріжжя, очерети, димна Хортиця, курені, музика і розмашистий го-пак, скажений танок, що зараз тихо вмирає прозорими вечорами в далеких і глухих селах...

Неволя, голод, галери, турецький батіг, кайдани... і „закувала та сива зо-зу-уля“... Тихі, журні невільницькі пісні—єдина втіха й радість, що залишилась від далекої, блакитно-чистої, вишневої України, від буйно-тихого Дніпра, від очеретяного роздуму і замріяних, облитих місячним сяйвом, чепурних, як і жінки старої України, хатинок...

І прийшов час, коли натовпи катерининських салдат толочили своїми важкими чобітьми таємну й недосяжну колісь Хортицю, п'яні—руйнували балагани, де містилися славетні курені, палили полковницькі будинки, і стелився над Дніпром, майже цілуючись із ним сумним поцілунком, чорно-синій, останній дим, дим руйнації і тупого тріумфу...

Прийшов час—і вмер останній запорожець, може на чужині, а може десь на глухому хуторі, чи в лісі, чи в степу, або над Дніпром. Умер з прокляттям на зморщених, порепаних і сивих вустах—їй, ненависній цариді, що розтоптала волю, дику, неорганізовану, криваву, але волю, волю запорізьку.

І ще були й були дні—холодні, у степах вили хуртовини, тріщав кістками мороз. І дні буди пахучі, гарячі літні ночі—насичені медом квіток.

І зрівнювались з землею могили козацькі й Хортиця, тиха-тиха, заростала очеретами і не плакали над Дніпром бандурні струни, не ридали кобзи, не гомоніли козаки.

А потім прийшли часи, коли Дике Поле задимило копальнями, вкрилася земля українська великими містами і ось проплив по Дніпру перший пароплав, і ось, лякаючи кінські табуни і злісно пихкаючи у степову прозорість чорним димом, промчав перший паровоз, за ним другий, третій, десятий, сотий, тисячний, з блискучим вугіллям, українською пшеницею, сіллям, рибою, на північ, на північ, щоб нагодувати великі, окурені димом, зморені туберкульозом, алкоголем і працею, міста.

І діти України зробились іншими. Дехто, як віл працював над землею, що рік-у-рік губила свою соковитість, родила убогі хліба. Цих була більшість, і голодні, чорні—вони ходили за своїми плугами, похмуро цобкаючи на кістлявих волів, і їли чорний хліб... Інші кидали плуги, худих волів своїх і з грудкою виснаженої землі в пазусі тупцювали хто куди: на копальні, у міста, на заводи, на Кубань, на Сибір...

Із очей втікачам текли сльози і грудка землі в пазусі пекла груди. Інші торгували, багатіли, їли й пили смачно і не знали, як пече грудка покинутої, рідної землі. Інші ж крали, грабували на шляхах, кидалися у розпачливі веселощі, пірнали в безодню пияцтва, наркотики, хорого, за гроші, кохання і життя їм проходило по тюрмах та каторгах.

Були різні.

А загалом—тридцять п'ять мільйонів люду стогнало, бідувало від першого дня народження до останнього подиху, не мало ні свого слова, ні крихти волі, ворухилося під чоботом „його імператорської величності“.

Та час-од-часу, чи в купці людей, чи в тисячі—прокидалася невмируща запорізька кров, і тоді палали панські маєтки, буйно раділи нащадки чубатих козаків, протикані бармаками, вилами, у шмаття порубані сокирами,—валялися шматки панських тіл, жалібно дзвеніли тендітні фортеп'яна, по яких гатили лошаками такі ж дикі, хоч не в шароварах і червоних жупанах, а в подертих вузьких штанах, нащадки орлів Запоріжжя.

І горіли тюрми, через розтерзані трупи доглядачів і салдат бігли, дзвонячи кайданами, запоріжці до віку, щоб через тиждень загинути в невідомій тайзі, але на волі, на волі,—на святій, вирваній волі, або, як зловлять—на шибениці. І на заводах, де ляскало і бризкалося міріядами пекучого дощу залізо,—на набої, на кайдани, на гармати, плуги й дріт, де з ритмічністю, що вибивала з людей усе живе, людське, черкали, стукотіли й пихкали машини, там теж у пропахнутій димом, кістками туберкульозних праправнуків землі закипала кров і висаджувалися в повітря котли, руйнувалися машини, трошилися паровими молотами нелюби-адміністратори, шпигуни-провокатори, хазяїни, і ревли натовпи—розхристані груди, хорі обличчя, кволі постаті з тримтючими, синіми, безкровними вустами.

Від прапращурів, крім крові гарячої—нічого. Усе виссали машини й злидні.

Ось...

Так було. Але сполохи запорізькі гасилися палицями і ватри запорізькі розтоптувалися, знову таки, салдатськими чобітьми. І гасли повстання і знову ходив нащадок козацький за кістлявими волами і не співав пісень, і не танцював у неділю перед ґанком гопака та горлиці, бо навкруги все стогнало і ревли голодні воли, ревли й діти. Гасли повстання, бо був інший час, а однією буйністю та завзяттям нічого не можна зробити.

Минав час...

І лише коли розсудливий, далекозорий геній Леніна, маленького велетня з вузькими доброзичливими очима, коли геній цей, в єдине злився з завзятістю запорізьких лав, лише тоді в-останнє спалахнули панські маєтки і останній ворожий пароплав злився на обрії з бурхливими, сірими хвилями Чорного моря.

Тоді не стало панів, генералів—генералів і панів. Але були ще—дикунство, темрява, голод, продподаток і... та ж сама, невгомона кров, яка билась водограями і тьмарила розум, шукала виходу і не знаходила його, бо розум відступив назад, а кров була—усе, все в людину.

І кидала вона її розлютовану, темну, безвихідну в ліси, до загонів Махна, Каменюки, Марусі, Щура і іже з ними. Метушилися ці загони, відчували „козаки“, що їх веде лише кров, що збунтувалася, стиха шепотів розум: ні, ні! Треба інакше—туди, де мільйони, треба вже не душею, чи то кров'ю брати, а розумом, але кров водила по степах, де колись скакали за панськими ордами запоріжці, де дзвеніли шаблюки і хропли у передсмертті люди,—або по лісах, де ховалися гайдамаки Гаркуші та Гонтині, і звідки вискакували ватаги голодранців і нищили панів та панків... Путляли махновці, марусинці, щурівці—і іже, іже... заливала голос розуму самогонкою, тверезі були люті й похмурі, п'яні співали „яблучко, куди котишся“, танцювали під гармошку і мріяли, про перемогу і „совецьку владу, але без комуні“...

Та не було з ними гострого, далекогозорого генія Леніна, був лише голос крові, а він веде різними шляхами—і тому гинули ці ватаги, або тікали туди, до панів, у нове ярмо. Бо прийшов інший час, одспівалися старі пісні.

Де треба розуму—його не було, не було й нових пісень, а кров—стара, запорізька—вже непотрібна і тьмарить вона розум і заводить у нетри старого.

... І все ж—і зараз ще тече в людях ця кров, і де не гармонує вона з розумом—там...

— Бий вікна!

— Да-айош!

— Фь-ю-ю!

— Хлопці, це ж справжня колотнеча!

— Заткнись там!

— Видирай із стін цеглу!

Сидір Ілліч до мене. Обличчя бліде, борідка—вниз-угору, вгору вниз. Стурбовано:

— Ай-ай-ай! Показилися хлопці!.. Ай, дурні!.. Ну чого їм треба?

Купа цегли лежала вже коло вікна й дверей. Через подвір'я до корпусу бігли двоє доглядачів. Лише до корпусу:—тр-р-рах! тр-рах!

Дощем каміння. Один упав. Другий вихопив нагана. У повітря—6-ба-бах!

Знову полетів град цегли. Тоді той, що лежав, скочив і тримаючись за голову побіг до хвіртки. Побіг і другий. Услід: Тю-ю-лю-лю!

— Дайош з карцеру Барнатовича!

— Петьку да-айош!

— На-ачальника!

Зверху:

— Хліба кращого!

З будки вартовий:

— Віді-і-йдіть од вікна!

Од вікна не відходили. Тоді вартовий узяв рушницю до бою і стояв напружений, нерухолий.

* * *

Чергував Соломон. Він, безумовно, довго не говорив:

— В одиночку ном'їр п'ять...

Хотів говорити Барнатович, але Афонькін перебив. Розповів: Петька кинувся битися з ним, а Барнатович кричав:

— Бий його!

Здивований, спантеличений Барнатович спершу аж задубів, потім виправився і знову хотів з'ясувати непорозуміння. Проте ж, не зміг—

Соломон, як Соломон—о, він не даремно майже три чверті життя у тюрмі прослужив, знає цю каналію—ув'язнених. О, він, Гордієнко, добре знає. Вони всі брешуть і завжди намагаються відбрехатися... Так, безумовно, і зараз. І, взагалі, яка може бути розмова, коли привів їх Афонькін (любимчик Соломонів), якого він, Гордієнко, знає десять років, як доброго служак і прекрасного доглядача, що не дасть, ні, не дасть дурачитись цим „арештантюгам“. Тому відповів сухо, по-Соломоновськи чисто, погладжуючи свою руду, випещену бороду:

— Не розгубаривайтесь... Разрешить мені більше вірити адміністрації, ніж вам... арешт... закладеним...

— Але ж...—дивуючись тупій упертості чергового помічника, знову почав був розгніваний та ображений Барнатович, і знову спокійно, не покидаючи розгладжувати свою бороду, Соломон обізвав:

— Довольно... Згідно циркуляра за номером сімсот п'ять ви превосходно знаєте про вживане обличчя адміністрації з заключеними і навброд. Посему пропоную негайно послідовати у карцер..., тобто, одиночку (Соломон і тут був пунктуальною людиною. Колись звали карцер: гаразд, нехай так. Зараз одиночка—добре... Коли робив помилку, спішив виправитися,—циркуляр наказує—треба виконувати...).

Прийшов вивідний і сказав коротко:

— Ходітьте...

На порозі Петька у відчаю скрикнув:

— І-де ж вона правда, Барнатовичу? Ти ж он усе говориш, що треба тихо... треба вимагати організованим, значиться, путем... Не по-жлобськи... А ну, девствуй тут організовано! З Соломоном щей-то... Він же тебе... Він же тебе і не слухатиме...

Вивідний співчутливо посміхнувся, але не сказав нічого.

Барнатович відповів:

— Петю, не всі, бач, такі, як помічник Гордієнко, або Соломон, як ти його звеш... Є люди—вище за Соломона і розумніші за нього, і тим можна все розказати...

Недовірно хмикнув Петька:

— Д-да... ботай... повірять нашому братові...

І тихо шепнув:

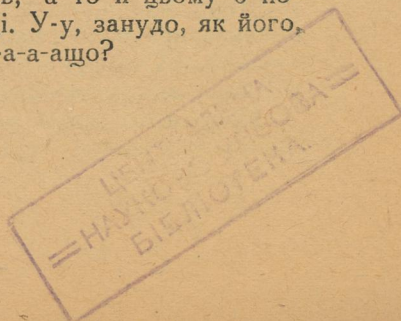
— Я, брате, примерно, міг би закапати*) Афонькіна... От достовірно знаю, що він носить у Бупр марафет**). Його рук діло... А як до цього підступити? Як його закапати, коли ті ж, кому він носив, проти мене підуть, бо для них марафет дорожчий за хліб.

Увійшли в камеру-одиночку. Було тихо, задушливо. На нарах і долаваляся крихти хліба, недогризки ковбаси, побите шкло, клапті паперу. Петька сорочку р-р-раз, на шмаття—від коміра до самісінького низу. Кулаки засмальцьовані угору, потряс ними. Не заплакав, а заскиглив по-вовчому:

— Раз так твсю... Завжди ж воно так. Ти хочеш так, а воно ось як. Якесь зануда тебе сюди, матері її в ребра, під ребра і в виребра! Ти: „моя правда“! А тобі: „де там у тебе, урки, шпани, правда? Он у того шмаркатого марафетника, Афонькіна, правда“. Сказав він—згниєте в одиночці—й амба. Що брехатиме на нас—тому й віритимуть. Добре, що не додумався, боцім я йому пером загрожував, а то й цьому б повірили. А додумається. І парся допіру в одиночці. У-у, занудо, як його, стерву, ненавиديو. За що? За що сюди нас? За-а-а-ащо?

*) Викрити

**) Кокаїн.

Головою об залізний стільчик—р-раз, два, втретє—поки підскачів Барнатович. Схопив Петьку—тіло Петьчине тримтіло кожним мязиком, край вуст біліла краплями піна, чоло пітне, змокріле, тм'яно вилискувало. Заридав:

— Я рік згоден сидіти в каталажці, але правильне дело мені пришивай. Без дела ж мені—амба! Ти, ось, виплутаєшся, бо ти письменний, а я нетка, тьомний человек... А за що? Чому?

Говорив як у гарячці—незв'язно й відривисто. Вогкі зіньки поширилися, рот нервово стрибав з боку на бік. Барнатович сів поруч Петьки на ліжку, обійняв його рукою. Від цих обіймів, певно відчувши велетенську силу, Петька трохи притих, не пручався, і знесилений, з розідраною донизу сорочкою, сидів тихо, такий малий, засмальцьований, чубок йожиком.

Барнатович сказав:

— Не казись, Петю... Ніхто нікого не замаринує... Раніш тебе я не вийду... А нащот марафету—викладай Зубинському, він дошукається, де собака захована, коли це правда...

— Правда, щоб мені слободушки не відать?..

— Так от, Петю... Сюди ж ми попали випадково, завдяки Соломонові та Афонькіну... Багато їх—і Соломонів, і Афонькіних залишилось ще і чинять різні капості... І я ось у Бупрі, завдяки такому ось Соломонові та своїй стриманості... Але скоро, скоро вже, Петю, вони полетять так, що навіть їхнього хвоста не забачимо.

Петька трохи заспокоївся, але, як піймане в мишоловку мишеня, кидався з кутка в куток, натикався на нари, стіни, дзвенів бачками.

Барнатович дивився на нього і думав, що, мовляв, добре страхувисько вигадали колись—карцер, одиночку. Правда, у старі часи—карцер, це було справді препаскудне місце: темрява і духота, щурі бігають, падають зверху краплі води. Але ось—одиночка. Усього лише—беруть людину й ізолюють від інших. І вже ця людина крутиться, не знаходить собі місця. Чому це, мовляв, її ізолювали? Чому? Посміхнувся. Спало на думку:—коли б і він так заметушився по камері, він—спокійніший, великий, дужий.

І зараз же з вуст зійшла посмішка. Обличчя потемніло, скривилися губи і Барнатович якось скулився від унутрішнього холоду. Від такого холоду, який пече всю істоту, кидає її у тримтіння і вогонь, примушує клацати зубами і розстібати комір сорочки.

Да. Був такий час і в Барнатовича, коли він з наганом у руках бігав по кімнатах за миршавою людинкою у сірому костюмі, з еспаньйолкою і в черевиках „джімі“ та кольористій краватці.

Миршава людина кричала, і було її обличчя перекривлене і відбивався в очах жах смерти, прощання з краватками, еспаньолкою, вином, жінками, все, все відбилосся в очах, крім каяття. І коли б хоч натяк на каяття майнув у цих очах,—Барнатович не був би тут, а „та“ людинка жила б...

Але ні... Не майнув...

І ось—Барнатович тут, у Бупрі.

... Це було тоді, коли грандіозне підприємство, грандіозна машина, яку обдумував Барнатович довгі роки, грандіозна фабрика, де б кожен робітник був і творець, і дух, і сила підприємства, коли ця машина розливалася шампанським, розсипалася червінцями з кешень миршавої людини... Стиснув зуби... Буває... Треба перетерпіти і це... Навіть тут, у Бупрі, він не самотній.

Приблизно такий же злочин зробили Сидір Ілліч і лікар, що забив сестру-жалібницю. Сестру, яка заснула над оперованим, важко хорим.

Скаржитись нема чого.

Не стримав себе—терпи, а по тому—знов за роботу, знову працєю,— ачей сили вистачить ще, і м'язи тверді! Скрізь борись—тут, у Бупрі, там—на волі... Та згадав Барнатович, що змалку, до цього дня, нікого не кохав він, ніхто не сміявся до нього м'яким блакитним сміхом, що не мав він свого, особистого життя,—не було таких милих рук, що міцно обвили б ці багатирські груди, в ньому виробилась якась боязкість до жінок—тримтів перед ними, не знаходячи для них потрібних слів,—тому оббігав жінок, мучився без кохання у своїй самотності, але нічого не міг зробити. Половина—особиста, яку нікому не можна віддати, залишалась порожньою. Це гнітило: „Невже ж я, такий дужий, такий могутній, мушу залишатися самотнім?“...

І залишався. Продажнього кохання він не хотів, воно обридло йому, а взагалі, з жінками, як це часто буває в дужих, заповнених працею й думками людей, в нього нічого не було, крім коротеньких фраз.

За це звали його „засушеною таранею“, та й він сам собі давав подібні прізвища... але... ночами, на самоті—мучився, мріяв...

Згадав—і сів на нару, низько звисивши величезну голову. Петька спитав:

— Що з тобою, Барнатовичу?

У відповідь Барнатович посміхнувся і сказав:

— Нічого, Петю...

Подумав і додав:

— Ти кохав когось-небудь, Петю?

Петька, що встиг уже заспокоїтися, відповів, довго подумавши:

— Я нікого не кохав, Толю...

Барнатович дивився на Петьку і сміявся.

І щось гірке дзвеніло в цьому сміхові.

— Не кохав? Значить ми—друзі по каторзі... Я теж, Петю, нікого,—нікого не любив...

У голову лізли рядки Шевченка: „Тому доля запродала від краю до краю“.

Петька, звичайно, не вірив.

— Як це так? Такий красивий, дужий, та щоб нікого не любив! Та до нього, певно, баби сами так і липли. Як метелики на вогонь летіли... Не любив? Чудак!

Барнатович усміхнувся. Може й липли, може й летіли, як на вогонь,—а ось не любив.

Тоді Петька насупився, довго хитав головою і промовив:

— А це ж, братішечка ти мій, погано... Я, теж, тово... тее, не любив... Закинутий я человек... Але в мене друге... Не траплялось мені жінок... Усе шлюхи, повії, шмари навкруги... у панчосі, зануда, гроші носить, щоб кіт не відняв, або хто другий, і сама на кожного кидається: „люблю, детка!“ А думаєш, Толю, kota свого вона любить? Ку-уди-ж! Задавила б його, зарізала б, бо він у неї три чверті грошей відіймає, б'є її і тому подібне... Але кіт її від інших захищає—значить сила, об'єднання, от терпить kota і навіть удає, що любить його й усе робить, щоб він її не бив...

— А любов? Хіба в них немає любови?—здивувався Барнатович, що багато читав про те, як уміють любити повії.

Петька зареготав.

Любов? Що її—з чаєм п'ють? Це в чеканкі*) любов! Ха-ха-ха! Та вона їй навіть не снилась. Вона й не знає, що це за любов. Ти пере-лякаєш її цим словом. Ой, чудак ти, чудак, Барнатовичу!

*) Повії.

Потім сиділи мовчки. Барнатович думав:

— Таки ж мушу я колись покохати!

Здавалось йому, що тоді гостро зміниться та оновиться все його існування, хоч і певне, але бідне зараз.

А Петька думає, як би спіймати в лабеті „гада-павука“ Афонькіна. Думає він іще про те, що якби був письменний, то зробити це було б значно легше. І, взагалі, легше. От зміниться завтра Соломон Барнатовича звільнять, бо він письменний і знайде що сказати. Ще й нагорить Афонькіну (а може й „великому“ Соломонові) за Барнатовича.

А Петьці — паритись, як „медному котьолку“, бо він темна людина, і що може відповісти він у своє виправдання, на погибель ворогам? Заплутається, затикається, закрутиться. Махнуть на нього рукою і підуть далі.

... Але фортуна готувала щось нове й мудре, чого не чекав ні Петька, ні Барнатович і чого взагалі не знала жодна тюрма...

22.

... Доглядачі прибігли у пів на дванадцятую в контору чергового помічника. В одного з них текла з голови кров, другий тримався за поранену спину.

Перший:—Голову!

Другий:—Во...о...о...ни!

Перший:—Каміннями .. ось...

Відняв руку. На навощену підлогу—струмками кров. Соломон (огидливо):

— Ви, товаришу... ежелі... то... дак тоє... А то пол чисто вимили... а... ви... ета... как же ето так?

Другий:—Так? Отак? Тут вам пол, пол, а вони!..

Соломон:—Не розговарівать з начальником у таком духе... три наряди вне очереди... До першого:—Говоріть, у чому дело...

— Голову розбили...

— Хто?..

— Заключоні...

Другий:—Там такий гамір, такий гармидер, що й не розбереш! Верхні вимагають зміни завхоза, нижні—звільнення тих двох, що взяли в оди-ночку...

Соломон.—Гм... добре... (до другого):—А вам ещю два наряди вне очереди за вмешательство, када вас о сем не просіть начальство...

Другий:

— Та він же майже не можеь говорити... Йому скулу розбито... А ви „наряди у вне очереди!“ Хіба можна так? „За вмешательство“...

Борідка доглядачева пересмикнулася з кутка в кут. Ліве, затьмарене трохи переполохом око, оточене тонкою сіткою зморшок, суворо кліпнуло.

Тиснув ручку нагану і, дивлячись на руду Соломонову бороду, думав:

— Ех, гад ти рижий, стукнув би я тебе по лобі у 19-му, аж очі в тебе на лоб вилізли б...

Але витягся, коли Соломон скрикнув:

— Що-о-о? Бунт? Афонькін, з чергової кімнати—п'ять озброєних конвоїров! Ув одну мінуту!

Афонькін круто через ліве плече — бігом ма-а-арш. Чоботи по цементу: цок, цок, цок!

Біг, задихався і кирпате обличчя заливалося потом.

З'явився в „дежурці“. Чергові конвоїри, сидючи за довгим столом, зареготали, знову підбите око викликало несамовитий регіт сторожі, але на цей раз Афонькін лише повів вухами, як щур, і, сіпнувши трохи більшим правим плечем, хрипко скомандував:

— У ружжо, з наказу—за зброю!—Руки—швидкі, нервові,—раз-два!

— Ладнайсь! Бігом!

На обличчях—здивовання, на деяких—легка турбота.

„Що буде? Що далі“? Та п'ятеро бадьорилися,—патронташі виправляли тримтятими руками, але руки ховали—соромилися виказувати свою стурбованість.

Решта шепотіла:—Що таке?

— Та бунт!

— Н-нуу!..

— От тобі й маєш. Було спокійно, тихо, і на!

— „Спокійно“, „спокійно“,—перекривив хтось, з надиво довгим носом і гострим трикутним підборіддям. Надув щоку, кумедно ляснув себе по стегнах:

— „Спокійно“! А втеча? Дорофієв? „Тихо“! „Тихо“!

Хтось, уже підстаркуватий, видно з демобілізованих, відштовхнув з ладу, де стояли п'ятеро, одного молодого, в якого ледве помітно тримтіло, підборіддя й верхня, в гороб'ячому пушку, губа і, поблискуючи очима, скрикнув:

— Геть, жовторотий!.. Тримтиш!

Сіпнув за плече молодого. „Жовторотий“ покірливо і з погано захованою радістю відійшов осторонь, притримуючи обережно рушницю.

Великий, волохатий, з кривавою радістю шкирячи великі зуби, клацнув рушницею і, ввійшовши в залізо стволу, гаркнув, трусячи віконниці:

— Дайош-кльош! Крой!

І по-звірячому загарчав, кидаючись у двері...

— Р-р-ра!

Бігли, задихаючись, з-під ніг—каміння, грязюка, бризки. По стегнах били набійниці. Хтось посміхнувся—в багно, в калюжу. Хтось нервово хіхикнув, але думки його були далеко від цього випадку. Думав:—Що там, де зараз гуркіт, свист, дикунські крики? Кольнуло серце стрілою думки:—Що? Чи доведеться кого вбити? Вбити... живу людину...

...Таку ж, як і сам...

Потім п'ятеро пролетіли у двері, де червонів напис: „Будинок Примусових Праць, Головна контора“.

— Дайош кльош!

— А... в руки не хочеш?—зареготав молодий, з чорними, як дві переспілі черешні у житній булці, очима.

По цементу глухо гули чоботи. Підворотнього зім'яли і збили з ніг. Коридор був довгий, із розчинених дверей визирали здивовані обличчя канцеляристів і канцеляристок.

У волосатого і криваво радісного злетів кашкет, і волосся буйно розвівалося й падало важкими пасмами на низьке чоло. Йому, що ніби карась нудно застряв у болото мирного життя, що нудьгував, вештаючись по великих вулицях, де всього кілька років тому мчали авто-броні і грізно розтулялися залізні пащі гармат... Командував протягом вісьми років і звук до гармат, звук до двох фунтів фронтового пайка. А потім раптом нічого не стало, і залізні пащі гармат затулилися, і команду нікому було давати...

Ох, як нудно було волохатому вояці на довгих вулицях, по яких розгулювали особи в модненьких костюмах, з краватками й білими комірчиками та нафарбовані жінки, в тонкім, як павутиння, фай-дешині.

Дунав тоді, волохатий, великий:—Буржуї!—І хотілося йому крові, пострілів, хотілося знову бачити, як палають у велетенській пожежі будівлі й кричать у предсмертних муках вороги. Він був салдатом і десять років війни в'їлися в душу, тиша була ненависна, лякала. Тому найдрібніша небезпека так скаламутила кров.

Контора. Папери. Велика конторка з написом: „Черговий помічник.“ Але коло розчинених дверей уже чорно посміхається смертяна машина інженера Максима, і Соломон уже:—шинеля на всі гудзики, туго стиснутий наган—геть з кобури, по-військового, наготові запасом, борода по сірій шинелі розметалася рудими пасмами і здається, що ось-ось з-під бороди визернуть Георгієвські хрести й медалі з царськими портретами—„за храбрість“. Знервованій і злий, вертів телефонну ручку, викликав номер начальника Бупру.

— Ал-льо! 75-86! Ал-о-о-о! Занято? Роз'єднати! Не маєте права! Під суд підете!

Але з корпусів прибіг ще один доглядач і стурбовано вигукнув:

— Що робити? Просто двері ломляться!

Тоді Соломон скажено відкинув ручку й затупотів ногами:—Ага? Он як!

Закрутив другий телефон.—Будки? Підчаски—передать вартовим: хто висунеться у вікно, після попередження—стріляти! Я відповідаю!

Знав, що є наказ—по вікнах не стріляти, коли в'язні висовуються, але час був небезпечний і Соломон переступив закон. Було так: що жорстокіш і швидше вживеш заходів—тим вірніш чекай нагороди.

Дунав:—Хіба й тепер не таке само? Крім того, в наказі нічого не сказано про такі ось випадки.

Соломонам—право.

Потому скомандував:—За мною!

У лікарному подвір'ї—тиша. Тиша ж і в майстерному подвір'ї—робітничий корпус „там“. І лише в слідчому подвір'ї оглушили Соломона посвисти, лайки, гуркіт, зойк. Хтось з другого поверху кинув на Гордієнка камінцем. Камінець влучив у плече і преболяче вдарив. Аж в очах запаморочилось на мить. Скрикнув, і наган з-за паса:—У-у, стерви! Чекайте!

Але біг до корпусу засуджених. Тих, тих—кому вірила адміністрація, кому дала найбільш волі, он тих треба пробрати! Тих, що почали цю колотнечу в сьомому номері.

Коли вскочили в подвір'я для засуджених,—доглядач, що коло хвіртки, витягся, взяв під козирьок. Хотів щось сказати, але в той час з будки вистрелив китаєць-доглядач і над подвір'ям залунав нелюдський, тоскний зойк.

Летів він із сьомої робочої камери.

23.

З лутки важким сірим каменем Галайда—г-ах! На нари, скривавлений, з перекривленим, раптом постарілим обличчям. Спершу здалося, що прострелено руку, бо юшила кров із рукава, закрашуючи нари й підлогу, але Галайда обома руками схопився за груди і вмить усім зробилось ясно, що Галайда прострелено груди. Купа в'язнів кинулась до нього. Блідий Петренко:

— Ось, ось, ось! Бачите, ви, йолопи, що наробили? Ідіоти!

Зірвав із себе сорочку, на шмаття—р-раз!

Наріжний спокійно знімав з Галайди мокру від крові сорочку і, прийнявши від Петренка порване шмаття, ловкими, звичними руками накладав бінта.

Сидір Іллів ляснув руками по стегнах і здушено:—Боже ж мій! Чи я вам не говорив?

Рижий метушився, бігав від „вовчка“ до вікна і від в'язня до в'язня, кожному ревів в обличчя.

— Лікара-а, медечінску поміч! Чоловека вбито! Гронченко—схопив його за комір:—Цить, ти—баране! „Вбито“... Самого тебе вбито. Ти ж і вбив свого товариша! Кричав же тубоніти!—Рижий, зразу зніяковівши, при-нижено:—Та... я... хіба я... як усі, так і я... Мене главное дело, як усі... що ж я...

Князь осторонь, одну руку глибоко в кешеню, другу за борт ан-глійського френча. Погляд вивчаючий, холодний, байдужо-насмішкуватий. Високе чоло трохи зморщене. Затримав мене на мить поглядом, кивнув на всіх.—Хотіла синиця море спалити... Знаєте таку приказку, юношо? Хороша приказка, невмируща...

І, ніби ненавмисне, кинув недокурок під койку, куди заліз охоплений жахом м'ясник.

Коржик і тут не втримався і зареготав. Полковника роз'ятрило.

— Без жартів! Тут людина вмирає, а ви регочетесь. Мовчать!

До полковника підійшов, штучно-спокійний Наріжний, стримуючись прошепотів, стиснувши кулаки:—Не сміть мені бовкати, що хтось умирає? Чуєте? Тьфу, яке бурбонство, яка тупість. Невже ви не розумієте, що важко пораненій людині чути про смерть? Я вам наказую—мовчать! Ще одно слово і я нацькую на вас усю камеру! Вас розірвуть на шматки...

Повернувся і пішов до хворого. Полковник одну мить стояв з витрі-щеними баньками, потім затулив руками обличчя і пішов у свій куток, скиглячи як побите цуценя:—Господи, боже мій! До чого я дожив, до чого достукався я, полковник війська його імператорської величності. Я, почотний потомственный дворянин... Сиджу у в'язниці, поміж різної шантрапи, і кожний голодранець, злидар може крикнути на мене, як на холоу, образити... Господи, боже мій... Мене, почотного...

— Ідіота... й... кастрата!.. різко скривив губи Князь.

Та полковник, певно, не чув уже цих слів. Він ліг ничком на свою койку і щось мимрив, обтираючи брудною ганчіркою товсту, жовту потилицю. Палій теж майже бігав по камері, штовхаючись із Рижим, і при цьому довго й смаковито лаявся.

Решту раптом обхопило напружене й зле чекання. Кожум'як, дезин-фектор, зціпивши зуби:—О-о! Це їхня робота! Його та... рудого Соломона! Знаю їх! Але колись і їм буде—амба!

І, ніби переконуючи когось, кивнув головою, блиснув широкими зіньками. Галайда лежав на ліжку з силою пов'язок на грудях, але крізь них проходила кров... Вуста порепались і почорніли від гарячки... Галайда цокотів зубами і, час-од-часу розплющуючи очі, шепотів:—Холодно... холодно мені.

Тоді Наріжний зірвав із себе останню сорочку і наклав новий бинт. Кров трохи зупинилась. Наріжний без сорочки, стомлений, сів коло Галайди і поклав на худенькі малі руки свою голову.

Нагорі та з боків ішла, як і раніш, колотнеча. Сидір Іллів бив у двері й кричав. Отді-і-льо-онной! Лікаря у сьому робочу!

Шепотіли навкруги:—Заварили кашу.

— Кому то лишень шамати її?

— Авже ж, що нам!

— Дурниця! Не ми тут винні.

— Для всіх ми шпана, злодіюки, рештанти... Хто там буде розбира-тись—чи ми винні, чи ми праві?

— Ша там, ви—дайте спокій хорому!

— Н-ну, чекай допіру, шпано!

— Плювать! — Це Рижий з несподіваною сміливістю встрияв у розмову. — Плювать! Нічого нам не буде! Афонькіна та Соломона за жабри візьмуть, потому, є приказ — по вікнах не стріляй... А ми навіть не бунтували. Ми не кидались на ментів*), не вбивали нікого... Ми лише „потубоніли“ трохи, щоб ні за що нас не матюкали... Он що! Плювать мені!

— Еге, Рижий який сміливий став!

— Піди з ним поботай!

Коза стояв коло дверей з ніжною стола в руках. Він був, як божевільний, без сорочки (на пов'язку віддав), розкуйовджений, з обличчям, вкритим щетиною, та очима, повними болю за найкращого свого товариша, бажанням помсти... Його смикали за рукава і казали:

— Відійди!

Але він грізно виширився, трусив у повітрі важкою ніжною і кричав.

— Гетьте мені! Уб'ю! Усіх уб'ю! За Ванюшку всіх, лярви! На всьо мені тепер плювать, немає тепер мені жисті без Ванюшки. Умре Ванюшка і я — на шию нас і на граті.

Князь криво посміхнувся і сказав мені: — Балаганщина, „революційна жалість“. „Бережімо народ“. „Ревсовість“! Ось ви, Довголюк, ви увесь час цій владі служили і теж кричали про совість революційну, а знаєте, що коли треба буде зробити нове 9 січня, — зроблять і оком не моргнуть, і вас, як жабу, як он того дріб'язкового скокарішку — р-раз, і до пращурів! Єрунда! Я не лише про радвладу говорю... я про всі влади. Політика диктує, коли треба застосувати совість, бережливість, любов, а коли — кулю, іграшку інженера Максима, або Кольта. Ненавиджу політику і владу! Ух, ненавиджу! Холодною тоскою ненавиджу...

Гамір трохи притих. Я виразно чув кожне слово Князеве і робилося мені моторошно...

Бо тут —

істина... тут — великий відсоток істини.

Крутилась голова.

Князь переступив з ноги на ногу, нервово потер долоні і якимось напівбожевільно хіхикнув.

— Д-да, іменно холодною тоскою! Знаєте, що це за річ? Х-хі! Коли замерзаєш від тоски — мерзнеш, мерзнеш і відчуваєш, як холод досягає живота... далі... далі... ось... ось... ще мить... і до серця досягне і тоді кінець...

— Мовчіть! Мовчіть! — скрикнув я.

— Х-ха. Страшно? Ох, юношо, юношо.

Сидір Іллєч, що стояв коло мене, відвів мене осторонь. Спокійно сказав: — Заспокойся й плюнь на нього, синку. Вони вміють говорити, на те вони й по гімназіях учились. А ти послухай мене — я тридцять років слюсарюю по фабриках та заводах. Ми здобули владу — так? Для себе? Посадовили людей, які написали закони для всіх нас і для себе... Значить, закони — наші?.. Що ж, коли ми переступаємо наші ж закони? Панька...

Не кінчив... Хтось скрикнув:

— Ша, братво! Тримай спину, Соломон з доглядачами суне!

Тоді хтось знервовано скрикнув: — Жодного каменя в нього не смійте кинути! Нічого! З ним — ні слова!

*) Доглядачів.

Раптом:—Відтягніть Козу!

— Козу! Козу відтягніть!

На Козу зразу кинулась ватага хлопців. Пручався і рвався, воро-
чав білками очей, потім звязаний лежав тихо, запласивши очі, лише
здрігаючись при кожному стогоні Галайди. Тоді до нього підійшов
Наріжний і щось шепнув.

Коза попрохав:—Розв'яжіть, не буду! Слободи б мені не бачити век!..
Розв'язали...

24.

Отже...

Коли чоботи по цементу—гуп-гуп! гуп-гуп!—остроги малиново роз-
бігалися по мізках, а рушниці десь за дверима, ще далеко, бились по
стегнах.

Камера—подих у себе, напружені, стурбовані погляди—у вовчок, на
оббиті важким залізом двері. Завмерла у чеканні...

Тупіт ближче, ближче... і ключ іржаво прорипів у скважині.

Потому—руда, по пас, борода, пукате скло очей.

Гордієнко—шинеля по-військовому, наган у руді, грізно встромився
дулом у в'язнів.

За Гордієнком—доглядачі, чорні одяги, гвинтівки, нагани, нагани...
шаблі.

Подих іще глибше в себе, по саме нікуди—у в'язнів і в більшої
частини сторожі.

— Смір-р-рио!

Було й так „смирно“.

Соломон:—Староста камери, ко мне!

Староста—а ні руху. Лише кивками голови вказав на Галайду,
і знову застиг у чеканні.

В Гордієнка борода віялом, очі—грізно в старосту, у в'язнів—„Кольт“
на рівень людської голови. Хрипко: Будете відповідати міні, по какому
це поводу безчинство створено і порушено спокійствіє міні Бупру?

Мовчання.

Потім до Гордієнка підійшов Наріжний і, просто дивлячись йому
в рачачі очі, сказав:—А ви „будете відповідати“, по какому поводу ви
тяжко поранили, певно на смерть—людину?

— Мовчать!

— Ні, будь ласка, вислухайте! Ніхто тут не боїться ваших гвинті-
вок... Це право минуло вам і, щоб забити людину, треба...

— Я вам приказиваю мовчать! Старосто, відповідайте!

— Начальника!—коротко рубанув староста.

До спітнілого Гордієнкового лоба прилипло волосся, рука судорожно
давила ручку „кольта“.—Ага! Заколот! Не хочете розмовляти з черго-
вим помічником?

— По одиночках!

І—

зразу:

— А-а-а-а-а!

— Не підемо!

— Стріляй у нас!

— Чорт рудий!

— Забили людину!

— Начальника-а-а-а!

— По одиночках їх!!—ревів Соломон.

Доглядачі мнялись, не знаючи, що робити. На лихо, начальник при-
їздив лише о дванадцятій—першій годині, зараз же було всього десять.

— Тягніть їх, тягніть!—кричав Соломон, і несподівано—б-бах угору з „кольта“! Зі стелі стовпом штукатурка. Постріл на мить заглушив гомін, але після нього тюрма аж затримтіла від обуреного зойку. Два-три доглядачі кинулись були до в'язнів, щоб витягти їх в „одиночку“, але ті зубами, руками, цеглою, з ревом, вишкиряючись по-звірячому:

— Не підемо!

— Начальника а!

Гордієнко:— Конвой, слухай мою команду. Ружжя на ізготовку!

Думав: Це справжній заколот. Двічі—вгору, втретє—по людям.

...Заклацали затвори.

І в цю мить, як несамовитий, без кашкета, блідий, у камеру увірвався Бравченко.

— Одставіть!

До Соломона:

— Що ви робите? Ви! Що ви витіваєте? Як смієте ви дискредитувати радянську владу? Ах ти ж, чорти його батькові! Дійти до такої тупости! Да, да—не витріщуйтесь—тупости, тупости! Та вас би з миколаївської тюрми—по потилиці, пішов вон!

Гордієнко на мить задубів, потому люто:—Що-о-о? Яке ви... ви маєте право розпоряджатися? Хто ви? Я вас не знаю! Начальник—я!

— Начальник он-он і-е! Я встиг додзвонитися до нього...

По коридору, справді, йшов начальник.

Полегшено, ніби скинувши з плечей мільйонно-пудову вагу, зідхнула камера.

(Кінець)

МЕЧИСЛАВ ГАСКО

О-КУНЬ

(Ліролегенда)

Південь...
Синій день...
На атолі*)
 пальм тінь.
Океан
 і невинність пісень:
 хлюп... хлюп...
Я дикун молодий —
 О-Кунь.
Каже жрець мені
 — О-Кунь, кинь!
Йди слідами батьків
 — мій син—
І не руш
 могутніх богів!
Може
 безмежжя хвиль
Може
 зір зор
Спричинились,
 що я
 в яр
 вир думок
Розпрягати пішов.
Цілу ніч слухав я,
Як співають вітри,
Ніби б'ються
 в вітрила човна.
Як рокоче над піною хвиль
Океан
 піснедзвонний, як я.
Може
 зоряне небо
 і місяць ясний,
І душа моя повна пісень
Зруйнували у серці жах
Перед духом великим
 безмежних світів,
Що панує
 у сонячний день
І читає
 у людських очах.

*) Атол—кораловий острів.

Так всю ніч
я сидів і гадав
Про богів,
про безмежжя,
про світ.
Рокотала білява вода
І шуміли вітри
між віт.

А на ранок—
іншим став,
Ніби вирвавсь
з лабетів чар.
Скальпи численні
з даху зірвав
І збирали їх
діти малі,
Я розкинув
святий вівтар
І жерцеві
офір не приніс.
Каже жрець суворо:
Слухай, любий сину,
Бачиш сині хвилі?
Бачиш обрій неба?
Ти загинеш нині—
Так богові треба.

Й геть подався швидко
До наметів рідних
Скликати нараду
Радити м'ні смерть.
(Там в наметі
батьки і брати
Радять синові
й братові—смерть.
Закликає їх
сивий жрець,
Сонця син
і перунів брат).

* * *

Чи це сон
в унісон
думкам
Камінь жаху
шпурнув
у вігвам
Повернувся я
минулим вікам,
Як офіра
за кам'яний вік.
Перед зимний
і кам'яний біг
(Кости кита
й зернистий гранит)

Я слабкий
 і знесилений ліг
 Під удар
 дерев'яних мотик.
 Хто б гадав,
 що наївний дикун
 Кинув виклик
 могутнім богам
 І за це він
 офірою став.
 Всі плювали
 на тіло мое,
 Кожний лаяв
 і кожний бив
 І ніхто
 боронити не став.
 Тільки вийшло
 з наметів чужих
 Молоде
 і хороше дівча
 Та вхопило
 важкий томагавк,
 Що дробив мені
 кости плеча.
 Вмить в юрбі
 щось зчинилося враз—
 Сотні криків
 і сотні образ...
 Гомін...
 Гомін...
 Про-

літає:

— Хто ота
 Така хороша
 Хто
 ота є?

* * *

Атол десь зникне вже за мить.
 Човен летить.
 Мигтять вітрила.
 Із нами сонце
 і вітри.
 На нас каміння
 списи,
 стріли.
 Червона кров з плеча біжить.
 Солоня хвиля—
 в обличчя
 І океан десь кличе.
 За нами низкою човни...
 Що нам несуть вони,
 я знаю
 А серце—
 джерело в мені

Сильне... безкрає...
І враз,
щось вразила печаль
(Чи ніч настала вже
— чи ні?)
Відчув я—кров
з плеча тече
Й не бачити човнів.
.....
Вечір...
Човни повертають...
А море
суворо рокоче.
Останнії стріли
раняють вітрила
І сонце
в воді потопає.
Та з Заходу
хмари муром.
Та враз
в мому серці провалля.
Одчай
і скаженість
і буря.
Остання стріла прожужала.
В грудях запашних засіла.
І глибоко вжалила.
Ти впала
на поклад тихо
І слова
не мовила навіть.
А море
бурунами вгору.
А серце мое
тайфунами.
А море
скажене і люте
У вирі
гривистих хвиль
Човен мій
і трощить і ламиє.

м. Одеса. 1926 р.

ПРОВОДИ
(Оповідання)

I.

Вражді, коли Дем'ян Шпуля, багатий заможний селянин збирався в містечко з п'ятнадцятьма пудами пшениці—до нього прийшов Лаврин Навой позичити п'ять карбованців.

— Лаврине,—відповів Дем'ян,—не маю. Повіриш, не маю.

— Та ти ж учора позичив Луці тринадцять. Мені хоч би п'ять, приперло, знаєш, і ніяк викрутитись...

— А, здається, дядько недавно кабана продав?—запитав Дем'янів син, порпаючись коло хомута. Лаврин одвернувся від нього, покивав головою, одмовив:

— Всі, брате, з цим кабаном. Думають, чи може нарощне хотять думати, ніби я тисячу карбованців взяв за кабана. Недавно Лазар згадував про це, вчора Янкова Тареся, а це ти...

Лаврин не доказав, стримавсь, щоб не зобидити ні Дем'яна, ні його сина.

Дем'янів син висловився з помітною єхидністю, й Лавринові, як не дурній людині, стало видно, що думка хлопчача—сімейна думка Шпулів: нелегко переконати. Та Лаврин не стерпів:

— Ніхто не знає, що без сала залишився, продаючи кабана; людям нічого плескати, а тут горе приперло з кабаном. Чи ж можна без коня зостатись? Та це ж наша сила, весь наш достаток; краще без сала, коли треба, перебути, ніж без коня...

— А хіба що погане з конем сталося?

Не поспішаючи, з затаєним задоволенням вимовив це Дем'ян і вибіг у сніп. Лавринові стало незручно: чи зоставатись у хаті та чекати його, чи плюнути й іти. Але піти легко, а грошей де позичити? Здивувало його, що Дем'ян зовсім позбувся приязні, що завжди між ними була. Чому він охолов і з якої причини? А може це він так собі?

Лаврин присів на ослоні й запитав хлопця:

— Савка разом з батьком їде в містечко?

— Ні,—відповів той,—мені нема як. Треба дров привезти, будівлі оглянути, місце для м'яса наготувати.

— Весілля хутко?

— Через тиждень.

— Пригода!

— Так.

— Одному одно, а другому друге.

— Чому?—запитав Дем'янів син.

— Та я ж сьогодні Віктора виряджаю в Червону армію.

— Он як? Може тому й грошей просите?

— Та звичайно. Не хочеться не по-людському виряджати. Прийдуть хлопці, сусіди, один-другий—хоч чарку горілки мати...

Їх балачку перебив, зайшовши до хати, Дем'ян.

— Чекаєш?—промовив до Лаврина.

— Бачиш—сподіваюся.

— Віктора до армії виряджає дядько Лаврин.

— Правда?—перепитав Дем'ян.

— Що ж зробиш—треба. Один уже другий рік служить, має чин взводного: пише, що добре, а це—другого.

— А здається один без руки вже? Який це?

— Третій...

— Так, поміг, брат Лаврин, ти Червоній армії.

І в цих словах Дем'яна було стільки глузування, прихованого яхидства, що Лаврина напав сумнів: не дасть Дем'ян грошей. Та неприязнь, що останнім часом охолодила їх товариські відносини, догадувався Лаврин, віяла в тому самому напрямі...

І Лаврин згадав попередні, ще за поляків, розмови його з Дем'яном. Завжди Дем'ян нарікав на комуністів, боявся їхнього приходу, просив святих і диявола, щоб ті не допустили радянської влади... Згадав це Лаврин через п'ять років, мов крізь туман, і здивувався... Подумав сам собі: „чим же погано живе Дем'ян тепер? Чи він потерпів за радянської влади?“

Після, тут же, згадав своє минуле,—може сам якусь кривду вчинив Шпудям? Пробіг думками через усі десять років—нічого не знайшов. Але одмовити на слова Дем'яна не знав як, щоб воно вийшло впопад. А не одмовити?

— Поміг і помагаю.

— Ми помагаємо, а нам?

— Може й нам допоможуть.

— Це тяжко сказати.

Дем'янів син невиразно пробурмотів:

— А ви, дядьку, вірите?

— Як би тобі сказати...

Лаврина перебив вигук знадвору:

— Лаврине, ходи додому!

Лаврин подивився у вікно:

— Іду, чого вам припекло,—відповів жінці,—то була всна—та обернувся до Дем'яна:

— Я все ж таки просив би, коли ласка...

— Кажу правду—нема. Були б гроші, не їхав би оце до містечка. Уже вибачай, приятелю.

— Та звісно, чому б не повірити... Може хто змилується.

Лаврин надів шапку і зробив два кроки до дверей.

— Приходь, Савко, виряджати Віктора, він просив... Ти так само, Дем'яне.

— Хіба Савка, а куди там мені старому... — відповів Дем'ян і пройшов за Лаврином у сіни.

— Усе таки по-моему краще зустрічати, ніж виряджати... Думаєш, легко на одному куліші?—додав він у сінях.—Батьків хліб—не казенний.

Лаврин не відповів на це зовсім. Він думав, куди піти від Дем'яна, й мовчки вийшов на вулицю.

II.

Лаврин обійшов ще кілька знайомих, шукаючи, де б позичити п'ять карбованців. Три хазяї відмовили—з різних причин. Більш тому, що не мали. А Сидір Свитка та Гнат Цезик виставили точнісінько ті ж

причини, що ними виправдовувався Дем'ян Шпуля. Довелось однести до кооперативу пуди... Обійтися без проводів Віктора—ніяк не міг. Не тому, що вельми тримається звичаїв, ні. Скоріш, коли не цілком, тому, що любив його.

Двадцять років Віктор не відлучався од хати. Всю працю вивозив на своїх плечах. Батька не турбував, поважав, хоч бачив його хиби.

Лаврин любив випити; працював без жодної нагороди на службі уповноваженого по селу. Все залишав на Віктора. Кожному і всім хвалився: „мій Віктор—стіна, на яку я спираюся“. Старший син з царської служби не вернувся хоч би на тиждень додому. А через сім років прийшов без руки. Середній був так само добрим сім'янином. Але Віктор—за всіх. Виряджати в армію, певно, було нелегко.

Лукія, дружина Лавринова, з часу, коли з'явилася повістка військового комісаріату про призов, оплакувала Віктора, питала Лаврина, що вони будуть робити без нього. Лаврин відмовляв кожного разу одним словом, ніби він непорушно вірив у цю думку.

— Дски Віктор піде, Панас прийде.

А справді було не зовсім так: Панасові залишалось служити п'ять місяців, а Вікторові приспіло йти. Лавринові просто хотілося, щоб так було. Бо зі старшим сином—безруким, яка там робота в хазяйстві: ні дров нарубати, ні помолотити, ні поорати. Води с'як-так принесе, мішанки корові та овечкам підкине... А то звесь час товчеться лише в хаті. Каліка—не чоловік. Та доглядати треба, бо рідний, бо свій син—і герой.

Лавринські останнє подобалося більш за все. Денис, його Денис брав участь у рішучих боях з поляками, ходив на Варшаву й позбувся руки, визволяючи край. Лаврин пишався, бо відчував у цьому свою частку заслуги перед владою. Раніш, років два тому, може б він інакше думав, а тепер остаточно переконався в справедливості радянської влади, в її необхідності.

Мало що було за царя! Служив довгий час старостою—вибирали. Кілька разів мав сутичку з соціалістами, навіть арештовував двох з розпорядження старшини—було й це... Служба ця взагалі плутала думки про владу в Лавриновій голові. І не диво, що перший рік за рад він розпускав свого язика. Скаржився, бубонів, нарікав. Усе ж, одначе, виконував обов'язки покірково й слухняно. Після потроху думки та погляди мінялися. Непокірко його, надавали запитань і, нарешті, привели до того, що Лавринові радянська влада стала дуже близька і люба. Деякий час він про це мовчав, одверто не висловлювався. Проте, коли хтось на його очах кривився на сучасне життя, Лаврин сперечався, не згоджувався. Тоді в нього ехидно питали:

— Коли це ти став більшовиком, що так їх одстоюєш?

А він відмовляв:

— Я народився таким.

Було багато, хто поважав Лаврина в час старих порядків та перших двох років радянської влади; ті думали, що він удає, й не хотіли вірити в його щирість. Таким був і Дем'ян Шпуля. Та Лаврин не вважав за потрібне сповідатися перед ними. „Хто має очі, той бачить і хто має вуха, той чує“—доводив Лаврин, поглядаючи на Дениса та збираючись проводити в армію третього сина. Лукію умовляв не журитись, так само завдяки останнім своїм переконанням.

— Чудна ти,—казав їй,—служити треба. Не піде наш, не піде Гришків, так хто ж поповнить армію?

— Так у нас аж третій!

— Хоч би й п'ятий. Ми повинні радіти, що маємо таких синів.

— Яка нам від них користь? Бачиш—Денис...

— А якби помер, дома бувши? Мовчи—не нарікай.
 — Лукія вгомонилася. І в день проводів, стиснувши серце, спокійно зустріла подію.

III.

Увечері, коли зійшлися до хати товариші Вікторові та декілька сусідів, Лукія була зажурена й лише зідхала про себе. Хлопцям—не жалілася.

— Наша хата, як прохідна казарма,—жартувала вона:—кому як, а мій Лаврин хоч би й десять мав хлопців, усіх вирядив би на службу. Може неправду кажу, Лаврине?

— А таки й правду,—згодився Лаврин:—коли влада потребує, ро-би. Не бійсь, поляків пам'ятає багато.

— Так, багато пам'ятає. І той самий Дем'ян Шпуля на своїх возах копами пшеницю до постерунку возив.

— Лаврин правду каже,—згодився Марко.—Чому б не вирядити сина з легким серцем! А скільки ми людей, бувало, виряджали! Іде—і не знаєш, коли повернеться. На муштру, на муки.

— Тепер служба—іграшки. Іде командир—байдуже. Зустрівся на зборах чи на базарі—хоч би що,—казав Тарас, позираючи на хлопців. І коли Лукія розсадила гостей за убого накритий стіл: з двома пляшками горілки та незavidною закускою, в хаті згадалось про сватів.

Віктор сів на покуті, Лаврин поруч. Хлопці жартували:

— Давайте заспіваємо весільної.

— Віктор—молодий.

— А знаєте, братці,—одповів Віктор,—ні трішечки смутку. Іду служити, як на вулицю гуляти. Признатися, батько радує своєю вдачею. Думалось—буде жаліти та нудитись! А тимчасом...

Лаврин усміхнувся, перебив сина:

— Синку, ти тихше трішки. Я журюсь за тобою, то правда, але... служити треба?

— Треба!—відповіло двоє хлопців.

— Бачите, сини мої, треба. Ось це і я знаю. Коли треба, то нехай Віктор іде без усякого жалю. Я не Дем'ян Шпуля, не Гнат Цезик...

— Інших не чіпай,—перебила Лукія.

Та сидючи за столом усі, що проводжали, як звично, обмінювалися думками. Коли ж краще, як не підчас бесіди? Тим більш—перевага за хлопцями. Їм не обов'язково шанувати старі звичаї, й вони розмовляли.

— Дем'ян Шпуля живе по-старому,—сказав один.

— Це пусте: гірше те, що він і думає по-старому.

— О-о, думки в нього мудрі. Додумається в свій час.

— Лаврин пригадав Дем'янову відповідь вранці.

— Ви, хлопці, зайве кажете. Дем'ян Шпуля не те, щоб злий був, але великий скряга. Ходив я до нього сьогодні за малим ділом; здається, і жили ввесь час по-дружньому, а як бачите, безсоромно відмовив.

— Від Дем'яна можна всього чекати!—вставив Тарас.—Взагалі, він точить зуби на кожного, хто хоч виглядом показує, що співчуває радам.

— От я не хотів казати... Проводжав мене й каже: „на кандьор сина відправляєш“...

— Бачите!—Марко підняв угору палець.

Розмовляючи, дядьки й хлопці обійшли кілька разів чарками, закусили і по одному вставали з-за столу.

Бесіда підходила до кінця. Денис увійшов знадвору і повідомив, що підвода готова.

— У Харитона коло хати великий гомін, певно, зараз одправлятимуть Федора.

— Складайся, Вікторе.

Віктор подивився на годинника, після одвернувся до вікна.

— Яка зоряна ніч!

— Добре буде їхати!

— Підмерзає.

Надворі справді було гарно. Тиша, аж чути легкий скрип, легкий хряск болота, що підмерзало. Хто кидав оком крізь вікно, бачив червоні пасма проміння, що прорізували темне сукно вулиці. В хату Лаврина долітав гомін від Харитонової хати.

Скільки разів промовлялося це на Лавриновім віку. Яке просте було це все в очах кожного, хто прийшов виряджати Віктора.

І зовсім не цікавило те, що над юрі, Лукію.

Вона, мати, вкладала, що мала, в подерту синову торбину і пропускала поза вухами безперервну балачку чоловіків. Серед них не розрізнити було ні Лаврина, ні Віктора, ні Дениса. Правда, Денис трохи виявляв заклопотаність з приводу такої події в хаті, вона стосувалася його більш, ніж матери або батька. На кого випаде взяти всю роботу коло хати, як не на нього? На чию голову цілком перейдуть хатні клопоти?

Він поглядав на обрубок правої руки, згадував обставини того часу, коли випадкова мить одняла її від його здорової, кріпкої постати і зробила калікою. Не добірав Денис глузду, чому і як це сталося. І боявся думки, щоб підчас Вікторової служби не зчинилася війна.

„Нехай краще його сила піде на мирну роботу“—думав Денис про Віктора і помагав матері пакувати братів клунок.

— Ще шматок сала покладіть. Буде голодний!—казав він матері.

— Один zostався—хоч на засмажку крихта.

IV.

Де пригода, там і розмова. Скільки питань, скільки планів та намірів. І найбільше—про Віктора. Як він піде в армію, як житиме там, про що думатиме, скільки разів згадає своє село, своїх хлопців, батьків. Повернеться і звеселить старих.

Тарас і Марко, Лаврин і Віктор згоджувалися один з другим, суперечили удвох, двом же доповнювали, поправляли один одного. Ніхто не думав про те, про що думали колись у подібні хвилини. І тому, що не було сумних думок, хлопці співали пісні проведів...

Нарешті, несподівано для всіх під вікнами хати загуло півсела: під'їхав Федір. У трое вікон застукали пальці. Слідом одчинилися двері й до хати зайшов товариш Вікторів—Охрим.

— Привів Федора, а тепер прийшов по тебе. Час їхати.

— Чуєш, мати?—запитав Віктор і поцілувався з матір'ю, з батьком.

— Ми проведемо тебе під гору,—промовив Лаврин.

А Лукія квапливо одягалася: надівала старенький сачок, самотканню хустку та, було чути, схлипувала.

— Мати!

Для Лукії видно було—одно прощання з робітником, зі стіною, на яку спиралися і вона й Лаврин. Може й треба йти, може інакше й не можна, але те гірко, що хата позбувалася однієї душі, що на тапчані біля стіни не доведеться слати постелі. На вішалці біля ліжка нерухомо даремно висітиме клітчаста, у великій мережці бавовняна ковдра. На полиці запиляться позовклі книжки, й не доведеться Лукії пекти оладок, що їх так любить Віктор. Ті ж хлопці, що ось перед очима,

тільки проходилимуть повз хату і може якийсь з них зиркне, а зайти—не заїде. До кого?

Віктор буде десь далеко-далеко в армії, а в хаті в батькових очах буде світитись червона зірочка на сірому кашкеті. Вже хутко, може через тиждень, Віктора не впізнати—чин-чином червоноармієць. Скине жакетку, скине шапку і, певно, надішле з кимось додому...

Думки швидкі, як вітер, шугнули, охопили Лукію істоту, на момент прикували її очі до Віктора й мусили обірватися.

— Уже торбинка на возі,—повідомив Денис і пішов з хати перший.

Рядом, струнко, хто з балачкою, хто співаючи—виходили ті, що проводили. Несло парою над їх головами, аж сумно лампа колихалась нерівним язичком світла. Тріска на шклі кидала боязкі тіні на ікону сумного Івана хрестителя, забутого, занедбаного в кутку на покуті, забрудненого мухами та оплетеного павутинням.

Віктор пропустив усіх та озирнувся на хату. Порожня—глянула вона на нього з теплим привітом, мов мати.

— Розпрощайся,—сказала Лукія, чекаючи його на дверях.

— Повернись—не огледитесь.

— Як би ж воно так.

— А що там ці два роки?

— Скільки разів можна померти, синку.

— Встигнете з цим...—промовив Віктор уже за дверима, у сніях.

Лукія не одмовила нічого, та як би що й сказала, то не можна було нічого розібрати. Серед двору хлопці співали пісню.

„Ой там за Дунаєм“,—котилось далеко за токи села. Тихої ночі не хотіли звуки вмирати: ясным дзвоном летіли вони до лісу, вітали десь над туманом мерзлих плавнів. Та диво дивне—чомусь двоїлися, а то й троїлися, обводючи розбуджене село срібним ланцюжком. Цей ланцюжок підкидався, рухався, дзвенів.

За звуками пісні, які надавали яскравой урочистості селу, зникали—стук коліс, шум десятків ніг, гомін старих... Здавалось, по килиму йшли люди, по тому ж килиму котилися колеса двох возів; тихо та обережно, хоч ще завидна село тонуло в грязюці. Тоді не можна було обійти, щоб по коліна не замочити ніг. За тинами, поміж хати, з камінчика на камінчик, з цурупалки на кілочок проходили селяни в забруджених личаках, з задрипаними холошами, в забруднених кожухах. Лаялись, нарікали на погоду, на час, на бідність—як завжди.. А ввечері ось у кожній калюжі—відсвіт зірки, блискучої, як скло. Хрумтять шкуринки грудок, м'яко-м'яко, делікатно, щоб не заглушити пісні.

Замовкли собаки. Тільки мигала їхня тінь поміж освітлених хат. Червоне проміння, що кидали каганці крізь вікна на вулицю, колихало перед очима нерівну вулицю, чорні будівлі. Як прожектором, освітлювало натовп людей. Від цього пісня здавалася голосніша... Їй не видно було кінця, як не кінчалось село, чомусь подовшавши... Та ніхто не турбувався тим, щоб спинятися. Ті, хто проводжав, ішли все далі—Віктор з Федором співали з усіма. І може б дійшли далеко за будівлі, аж до діброви, якби хтось у задніх рядах не перебив співів вигуком:

— Кільцева!

— Дванадцять годин!

— Свіжі газети!

Декілька хлопців відділилися від натовпу і повернули назад у село, слідом за кільцевою поштою.

Свіжі газети—свято. Певно ж принесли новини. На них так чекає село.

А хлопців не проведеш до кінця.

День-другий і ця сама кільцева пошта привезе од них листа, у ньому буде писано, що і як вони доїхали—матері розкажуть усім. Лукія похвалиться.

— Тут кінець, сину мій!—сказав Лаврин і зупинився.

— Не забувай нас, Вікторе!—додала Лукія.

Зібравшись прощатися, натовп селян зупинився, затупав. Усі змовкли, вистроїлись у ряд, а Віктор з Федором обходили усіх і цілувалися. З хлопцями, чоловіками, дівчатами, молодіцями.

І кожний проважати, кажучи своє побажання призовникам, стверджував своє почуття поцілунок.

Було приємно залишати рідний куток, що їх не забуде. До містечка, коли не до повіту, продержаться в них десь у середині сусідські побажання.

Віктор подививсь поперед себе у темряву, зоряну, але таємну, глуху, і гукнув до всіх:

— Бувайте-е здор-о-ві!

V.

— Як і не було в хаті,—сказала Лукія.

— Хіба не завжди так само? Проживеш вік, а помреш—як і не було в хаті.

— Старого не так шкода...

— Чому, все одно чоловік.

— У молодого все попереду. А відгадай, що його зустріне?

— Вгадувати тяжко...

Лаврин ішов з чоловіками позаду; говорив щось інше, але, почувши жіничин голос, перебив її:

— А ти його повернеш?

— Певно, що ні.

— От бачиш...

Після поправився і додав:

— Не загинемо.

— А хто каже?

— Серед людей.

Марко оглянувся.

Тарас підбадьорював сусіду:

— А може Віктор пішов по щастя,—що думаєш, Лаврине?

— Як кому, а мені його служба—щастя. Не сумую, сусіди, ніколи. Я радий, що мої сини, як один, усі три одбудуть службу...

— Не хвалися,—перебила Лукія.—Повертаються, як і Денис, без руки—тоді ж шпиталь відкриєш.

— Чому неодмінно всі без руки?

— То без ноги,—без руки вже є...

Доки гомоніли, люди зникли з вулиці. Робилося тихіш. І разом темніло.

Ніби прощання спускало на землю чорну заслону, одгороджуючи тих, хто проводив, од тих, кого провели. Тільки п'ять-шість хат залишались освітленими перед очима Лаврина та Лукії з кількома сусідами...

Он іще в однім вікні погасло світло...

Село вкладалося спати, як і до цього разу, тихо і спокійно. Майбутнє довгою смугою перегортало дні за днями, то більші, то менші, то похмурі, то ясні. Перший із тих, що прийде, буде без Віктора й Федора, інші—може ще без когось, а може з кимсь новим, невідомим...

Лаврин та Лукія зупинились перед хвірткою до свого двору.

— Бачиш, Марку, недавно хата була, як корчма, а тут ось—трое...

— Як тільки що поженилися.

Марко відповів сміхом.

— Життя плаче, життя сміється,—додав Тарас.

— Зустрінетесь,—втішала Лукію сусідка.

— Як би твої слова та в добрий час!

Лаврин одчинив хвіртку; вона заскрипіла, як і завжди, гострим, тоненьким голоском.

— Ти б її підмазав.

— Я?.. А Денис?

Щось сердите набігло йому на язик, але Лаврин стримався, щоб не сказати зайвого слова. Хотів тут же відшукати інше, чи ж кінчати день злим настроєм?

— Бачиш, Лукіє...

.....
— Дядьку Лаврине, перебив Лаврина знайомий голос:—телеграма.

— Невже? Денисе!—гукнув Лаврин.

Ніхто не відповів.

— Чи ж він почує? Вже може в лісі,—перехопила Лукія:—гукай Марка.

Лаврин гукнув услід вулиці.

— Ма-арку-у!

Мабуть за півгін почувся відгук:

— Лаврин?

— Вернись на хвилинку!

Лукія тупцяла коло Лаврина, протягаючи руки до телеграми. Лаврин крутив її в своїх руках, шукаючи місце, на якому розірвати папірець.

— Ось тут,—підказувала Лукія.

Та було бліде проміння з сусідньої хати і Лаврин не попадав, де розірвати.

— Може Марко прочитає?

— Що?

Підійшов Марко.

— Телеграму.

— Од кого?

Взяв з Лавринових рук, розірвав і став поволі читати:

„Полтави... Навою...

Політ-ко-м повідомляє про смерть вашого сина, забитого бандитами. Штаб особгруппи“.

Останнє слово упало в тверду мовчанку, що через хвилину розітнулась гострим плачем Лукії.

— Ой, боже ж мій. Панаску! Синку мій!

Плач пронизав повітря заспокоєного села.

І крізь сльози Лукія побачила, як у кількох хатах мигнули полоні вогники; затримтіли і згасли.

А з того краю, в який поїхав Віктор, забряжчало калатало вартового. Лаврин помовчав, доки вона стихне, і рішуче сказав:

— Не щастить, Марку. Щоб же йому відслужити до кінця! І радам була б користь, і мені була б радість.

Марко мовчав.